

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

LYGINAMOSIOS POLITIKOS MAGISTRO PROGRAMA

MINDAUGAS STOŠKUS
II kurso studentas

LIBERALIOS POLITIKOS SAMPRATOS KRITIKA

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: prof. dr. Alvydas Jokubaitis

Vilnius
2007

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Stoškus M. *Liberalios politikos sampratos kritika*: Politikos mokslų specialybės , magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas A. Jokubaitis. – V., 2007. – 51 p.

Reikšminiai žodžiai: liberalizmas, pamatinės liberalizmo prielaidos, žmogaus teisės, moralinis individualizmas, valstybės neutralumas, Locke'as, Dworkinas, liberalizmo kritika.

Šiame darbe analizuojamos pamatinės liberalizmo prielaidos: žmogaus teisių, moralinio individualizmo, valstybės neutralumo doktrinos, nustatomi jų tarpusavio ryšiai. Pasitelkiant Locke'o ir Dworkino koncepcijas atskleidžiama liberaliosios minties giluminė struktūra, kritikuojamas jos nenuoseklumas bei ribotumas.

Identifikuojami liberalizmo idėjų fundamentalūs šaltiniai – protestantiškoji pasaulėžiūra, renesansiškoji humanistika. Atskleidžiama centrinė liberalios politikos sąvoka - individas ir jo autonomija. Parodomi ankstyvosios ir šiuolaikinės liberaliosios minties esminiai skirtumai.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas magistro darbas „Liberalios politikos sampratos kritika“ yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Mindaugas Stoškus

.....

TURINYS

Įvadas	6
1. Žmogaus teisių samprata	9
1.1 Johno Locke'o prigimtinių teisių doktrina	9
1.2 Ronaldas Dworkinas ir pamatinė teisė į lygybę	12
1.3 Žmogaus teisių doktrinos kritika	15
2. Moralinio individualizmo samprata	23
2.1 Johno Locke'o autonomiško individo idėja	23
2.2 Ronaldo Dworkino moralinis individualizmas	26
2.3 Moralinio individualizmo doktrinos kritika	30
3. Valstybės neutralumo samprata	38
3.1 Johno Locke'o tolerancijos idėjos implikacijos	38
3.2 Ronaldo Dworkino lygybės sąvoka ir valstybės neutralumas	40
3.3 Valstybės neutralumo doktrinos kritika	42
Išvados	45
Literatūros sąrašas	48
Summary	50

Ivadas

Liberalioji mintis šiuo metu yra neabejotinai persmelkusi didžiąją dalį gyvenimo sričių. Ne išimtis – politinis gyvenimas, kuriame darosi kaip niekad sunku atskirti politines partijas pagal jų ideologines nuostatas ir politinius principus (pasak Minogue, būtent tokia padėtis verčia vis dažniau prabilti apie ideologijų pabaigą). Susidaro išpūdis, jog liberalizmas savo esminėmis nuostatomis suvienijo beveik visus: jos tapo kone racionalumo kriterijais (kaip mes žiūrime į tuos, kurie bando ginčyti prigimtinių teisių egzistavimą, individualizmo ar valstybės neutralumo svarbą?). Tačiau vis garsiau ima skambėti ir liberalizmo kritikų balsai, bandantys parodyti, jog liberalioji politikos samprata turi trūkumų: visų pirma, kai kur ji yra nenuosekli ar net vidujai prieštaringa, antra, ji turi „pašalinį efektą“, t.y. nenumatytą poveikį tam tikroms gyvenimo sritims. Tokia padėtis verčia grįžti prie liberalizmo pamatinių nuostatų, kurių analizė gali padėti suprasti nemažai šiuolaikinėje liberalios politikos sampratoje kylančių problemų.

Šiame darbe siekiama kritiškai pažvelgti į pamatines liberalios politikos sampratos prielaidas: žmogaus (natūralių, prigimtinių) teisių egzistavimą, moralinį individualizmą, valstybės neutralumo idėją. Ši kritinė analizė – tai ne tik liberalizmo kritikavimas, siekiant parodyti neigiamas šios ideologijos puses, bet kartu ir bandymas atskleisti giluminę liberaliosios minties struktūrą. Todėl dėmesys bus kreipiamas ne tik į dalykus, kuriais remiasi liberalizmas, bet ir į priežastis, nulėmusias būtent tokią liberaliosios minties raidą. Minėtų priežasčių analizė neišvengiamai veda prie platesnių politinės teorijos klausimų: koks individo ir visuomenės santykio suvokimas, koks tikrovės supratimo pokytis davė impulsą atsirasti pačiai liberaliajai minčiai ir galiausiai atvedė prie liberaliosios politikos sampratos.

Trys minėtos teorinės prielaidos išryškėja jau tų filosofų darbuose, kuriuos įprasta vadinti liberalizmo pradininkais, tačiau kuriuos visgi sunku pavadinti liberalais – Hobbesą, Locke'ą, Kantą. Žinoma, impulsų atsirasti liberalizmo idėjoms galima atrasti kur kas anksčiau (Machiavellio dorybių, Picco dela Mirandolos žmogaus sampratos, protestantiškoji pasaulėžiūra). Apskritai kalbant, liberalizmas gyvybingumo sėmėsi ir semiasi iš daugybės skirtingų teorinių šaltinių. Visus juos aptarti būtų ne tik sunku, tačiau ir neįmanoma. Šią gausą tik patvirtina taip plačiai išsišakojusios liberaliosios teorijos. Tačiau neabejotinai yra keletas pagrindinių versmių, kurias aptarti (tikrai neturint ambicijų išgryninti visų) siekiama šiame darbe.

Taigi, šiame darbe bus siekiama atlikti dviejų lygių analizę: 1) parodyti pagrindines liberaliosios politikos sampratos prielaidas, kurių plėtojimas nulėmė šios individą išlaisvinančios ideologijos susikūrimą, 2) paaiškinti, kokiomis filosofinėmis ir religinėmis nuostatomis remiasi liberalizmo „šerdi“ sudarančios idėjos. Siekiant apsisaugoti nuo galimo neesminių liberalių mąstytojų idėjų įtraukimo į pamatinių liberalios politikos sampratos prielaidų sąrašą, šiame darbe bus remiamasi vieno labiausiai pripažįstamų liberalizmo pradininkų – Johno Locke'o ir vieno žymiausių šiuolaikinio liberalizmo atstovų – Ronaldo Dworkino teorijomis. Tokia analizės logika padės išvengti galimo įtarimo, jog tiriamos prigimtinių žmogaus teisių, moralinio individualizmo, valstybės neutralumo idėjos tėra atsitiktinės liberalių idėjų sklaidoje bei patvirtins jų aktualumą tiek didingos ideologijos formavimosi pradžioje, tiek ir paskutiniaisiais dešimtmečiais. Darbe siekiama visas tris – žmogaus teisių, moralinio individualizmo bei valstybės neutralumo – idėjas tam tikru aspektu sujungti į nuoseklią visumą, parodant, jog liberalaus mąstymo rėmuose neįmanoma radikalčiai atmesti nė vienos iš jų nepaneigiant likusių dviejų.

Pirmoje šio darbo dalyje bus kritiškai analizuojama žmogaus teisių doktrina. Kaip jau minėta, ši analizė apims dviejų skirtingų laikmečių liberalizmo atstovų idėjas bei žmogaus teisių kritikų išvalgas. Žmogaus teisės pasirinktos neatsitiktinai: nuo XVIII amžiaus, kuri drąsiai galima vadinti didžiųjų žmogaus teisių gynėjų amžiumi, iki pat šių dienų žmogaus teisių koncepcija yra vienas pagrindinių ginklų, padedančių liberalams apginti asmens moralinę neliečiamybę valdžios priespaudos akivaizdoje. Johnas Locke'as buvo vienas pirmųjų liberalų, išsamiai nagrinėjęs žmogaus teisių prigimtį ir tikslą. Prigimtinių individo teisių koncepcija užima centrinę vietą šio mąstytojo politinėje filosofijoje. Iki tol niekur kitur nerandama tokio nuoseklaus ir sistemingo pamatinių žmogaus teisių gynimo.

Žmogaus teisių doktrina, kaip ir pati liberalioji mintis, plėtojosi įvairiomis kryptimis. Tačiau jos įtakingumas bei keliamų idėjų aktualumas neišblėso iki šių laikų. Akivaizdus to pavyzdys – vieno iš didžiausių ir žymiausių XX amžiaus žmogaus teisių apologeto – Ronaldo Dworkino liberalizmo teorija. Originaliai pagrindęs liberalams dažnai neįprastą pamatinę žmogaus teisę į lygybę, mąstytojas pratęsė prigimtinių teisių doktrinos sklaidą liberaliojoje teorijoje. Be Dworkino žmogaus teisių koncepcijos aptarimo net ir išsamiausia šios doktrinos analizė būtų neišbaigta.

Tokia pačia logika vadovaujamosi ir kitose dvejose šio darbo dalyse. Pristatant Locke'o ir Dworkino moralinio individualizmo, valstybės neutralumo doktrinas

stengiamasi ne tik jas kritiškai įvertinti, bet ir paaiškinti jų tarpusavio ryšį. Trijų doktrinų tarpusavio ryšių atskleidimas padės jas suvokti kaip esminius ir integralius liberaliosios minties sandus. Ir šiuo atveju Locke'o ir Dworkino pasirinkimas nėra atsitiktinis. Šie mąstytojai žmogaus teisių, moralinio individualizmo ir valstybės neutralumo doktrinos dažnai naudoja labai panašias sąvokas ir argumentavimo logiką. Tačiau šiame darbe bus siekiama parodyti, jog dažnas liberalizmo pradininkų ir šiuolaikinių liberalų naudojamų sąvokų atitikimas tėra išorinis. Po vienodu pavadinimu slypi jau kitoks minėtų idėjų supratimas. Pasitelkiant Locke'o ir Dworkino teorijas bus siekiama parodyti, jog šie skirtumai yra ne atsitiktiniai ir nesvarbūs, o esminiai ir padiktuoti objektyvios liberalių idėjų raidos logikos.

Kaip jau minėta, kritinė žmogaus teisių, moralinio individualizmo bei valstybės neutralumo doktrinų analizė vyks dviem pjūviais. Vienu atveju bus aptariamose problemos, kylančios pačiose liberaliose teorijose arba liberalios politikos praktikoje. Siekiant išryškinti šių doktrinų nuoseklumo, suderinamumo su kitomis liberaliomis koncepcijomis, praktinio įgyvendinimo problemas bus remiamasi tokių žymių liberalizmo kritikų kaip M. Walzerio, J. Razo, Ch. Tayloro, C. Schmitto idėjomis. Svarbu pastebėti, jog tai kritika, kuri, kaip dažnai teigiama, pati išlieka liberalaus mąstymo rėmuose.

Kitas analizės pjūvis bus daug gilesnis: juo siekiama ne tiek sukritikuoti, kiek suprasti ir paaiškinti liberalios minties giluminę struktūrą, kurią atskleidus dažnai nesunku pastebėti liberalios teorijos ir jos praktinio įgyvendinimo ribas bei pasekmes. Čia bus remiamasi L. Siedentopo, A. Seligmano, H. Arendt, K. Minogue fundamentaliomis išvalgomis. Būtent šis kritinis aspektas ypatingai aktualus visoms liberalioms visuomenėms: tiek brandžioms, tiek besiformuojančioms. Pamatinės liberalizmo struktūros nesupratimą dažnai iliustruoja naivus įsitikinimas, jog šiuolaikinėse liberaliose valstybėse daugelis problemų kyla dėl nepakankamai radikalaus liberalių idėjų įgyvendinimo. Norisi tikėti, jog šiuo darbu bus bent truputį nuskaidrinta tikroji liberalizme kylančių problemų esmė, kurią suvokti neperžengus liberalios sąmonės struktūros ne tik kad labai sunku, bet kartais net neįmanoma.

1. Žmogaus teisių sampratos kritika

1.1 John'o Locke'o prigimtinių teisių doktrina

Locke'as, aiškindamasis pilietinės valdžios kilmę, postuluoja prigimtines žmonių būklės idėją, kuria rėmėsi ir Hobbes'as. Tiesa, Locke'as šios būklės netraktavo kaip visų karo prieš visus (priešingai, ši būklė, jei žmonės laikytųsi Prigimties įstatymo, labiau panašėtų į amžiną taiką¹). Pasak jo, žmonės net ir tokioje būklėje yra varžomi Prigimties įstatymo, kuris numato, jog „esant visiems lygiems ir nepriklausomiems, niekas negali kėsintis į kito gyvybę, sveikatą, laisvę ar nuosavybę“². Neabejotina, jog šiuo įstatymu nustatomos ir pamatinės individo teisės, kurių šaltinis yra ne valstybė ar bendruomenė, o pati žmogaus prigimtis: individo teisė į gyvybę, laisvę ir nuosavybę. Teigiama, jog būtent teisę į gyvybę, tiksliau tariant į gyvybės išsaugojimą, Locke'as laikė pačia fundamentaliausia žmogaus teise.³

Pats Locke'as teigė, jog šis Prigimties įstatymas, kitaip nei visi kiti, nėra „išoriškai“ primestas individui. Priešingai, šis įstatymas individą determinuoja „iš vidaus“, nes jis yra ne kas kita kaip žmogaus protas. Postuluojama mintis, jog žmogui racionalumas yra įgimtas. Būtent jis daro žmogų minėtų teisių subjektu. Tačiau šis Locke'o prigimtinis racionalumas ne tik teikia teises, tačiau ir pareigas: individas yra moraliai įpareigotas laikytis Prigimties įstatymo. Racionalumo siejimas su morale nėra naujas: jis pastebimas ir krikščioniškoje etikoje, ir klasikiniėje politikos sampratoje. Tačiau Locke'as, kalbėdamas apie racionalumą, remiasi išimtinai tik individu. Dar iki tol, kol individai susiburia į visuomenę, jiems būdingas racionalumas, taigi ir moralumas. Visuomenė nelaikoma nei moralės normų, nei žmogaus teisių kūrėja.

Prigimtiniame būklėje šioms individų teisėms gresia nuolatinis pavojus, nes jų užtikrinimu turi rūpintis patys individai. Šioje būklėje kiekvienas žmogus gali bausti jo prigimtines teises pažeidusį individą bei reikalauti žalos atlyginimo. Tokioje būklėje, Locke'o žodžiais tariant, kiekvienas yra teisėjas savo paties byloje, todėl siekiant nešališkesnio ir efektyvesnio prigimtinių įstatymų užtikrinimo piliečiai bendru susitarimu sukuria pilietinę bendriją. Tokiu atveju pilietinė bendrija tampa vienu politiniu kūnu, veikiančiu daugumos valia, kuriai kiekvienas individas išpareigoja paklusti. Locke'o nuomone, individai sukuria valstybę tam, kad jos valdžia saugotų

---

¹ L. Strauss, „On Locke's Doctrine of Natural Right“. *The Philosophical Review*, Vol. 61, No. 4, p. 484

² Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 17

³ L. Strauss, „On Locke's Doctrine of Natural Right“. *The Philosophical Review*, Vol. 61, No. 4, p. 483

prigimtines žmonių teises: „Taigi didysis ir svarbiausias tikslas, dėl kurio žmonės vienijasi į valstybes ir paverčia save pavaldžiais vyriausybėms, yra jų nuosavybės apsauga“⁴. Į bendrą „nuosavybės“ pavadinimą Locke‘as įtraukia ne tik materialinį turta, tačiau ir individo laisvę bei gyvybę. Tokiu būdu valstybė tampa jėga, galinčia bausti tuos individus, kurie pažeidžia kitų individų teises bei priversti kaltuosius padengti padarytus nuostolius. Individas pilietinėje būklėje praranda šias antrines teises⁵, tačiau jokių būdu nepraranda prigimtinių.

Locke‘as aiškiai nustatė valstybės valdžios veikimo ribas. Valdžią jo teorijoje riboja du dalykai: daugumos valia bei prigimtinių teisių apsauga. Visų pirma, bet kokie valdžios sprendimai, jei jiems pritaria piliečių dauguma, yra teisėti ir privalomi. Tačiau netgi daugumos valia priimti sprendimai, kurie kėsina į prigimtines žmogaus teises (laisvę, gyvybę ir nuosavybę), nėra nei teisėti, nei privalomi, nes iš esmės prieštarauja pamatiniam valstybės tikslui, tam, dėl ko pati politinė bendruomenė buvo sukurta. Teigiama, jog toks teorinis konstruktas leidžia daugumai priimti sprendimus, kurie yra apriboti prigimtinių žmogaus ir mažumų teisėmis⁶.

Žinoma, individai savo prigimtines teises patys gali prarasti. Taip atsitinka, kai jie padaro nusikaltimą ir pažeidžia kitų žmonių teises. Tuomet žmogus pažeidžia prigimtines įstatymą ir suteikia teisę kitiems pasisavinti tai, kas iki pažeidimo priklausė išimtinai jam: nuosavybę, laisvę ar net gyvybę. Jei prigimtineje būklėje tai gali atlikti kiekvienas žmogus, kurio teisės buvo pažeistos, tai pilietinėje būklėje šias funkcijas perima valstybė. Tik nusikaltimą padaręs žmogus pats praranda savo teises, jokių kitu būdu šių teisių iš jo negali atimti nei asmuo, nei valstybė.

Vadovaudamasis tokia prigimtinių teisių samprata, Locke‘as atmeta bet kokią vergovės pateisinimą. Žmogus iš prigimties yra laisvas ir nepavaldus jokiai kitai asmeninei ar įstatyminei valiai, išskyrus tai, kuriai bendru susitarimu paklūsta. Teigiama, jog žmogus net savo valia negali parsiduoti į vergiją, t.y. negali kitam perleisti teisės į savo gyvybę. Locke‘as tai tvirtina remdamasis religiniais argumentais, kurie jo politinėje filosofijoje yra labai tampriai susiję su prigimtinių teisių koncepcija: „Niekas negali atiduoti daugiau valdžios negu pats jos turi, ir tas, kuriam neduota valdžia atimti sau gyvybę, negali duoti kitam tokios valdžios“⁷.

⁴ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 109

⁵ Ten pat, p. 111

⁶ W. Kendall, *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*. Champaign, IL: University of Illinois Press, 1959, p. 65

⁷ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 29

Panašiai Locke'as pagrindžia ir privačios nuosavybės turėjimą. Žmogus jau iš prigimties turi teisę į vieną iš nuosavybių – savo paties „asmens nuosavybę“. Todėl asmens darbas, kuriuo įgyjami tam tikri daiktai, padaro įgytus daiktus to žmogaus asmenine nuosavybe, į kurią niekas kitas neturi teisės. „Mano darbas, pakeisdamas jų [daiktų, - M.S.] buvusią bendros priklausomybės būklę, atidavė juos mano nuosavybėn“⁸. Žinoma, kai žmogus veikia pilietinėje būklėje, nuosavybės įgijimas yra reguliuojamas įstatymų, todėl tik teisėtai įgytas turtas tampa neliečiama asmens nuosavybe.

Locke'as ne tik izoliavo individą nuo valstybės ir kitų asmenų prigimtinėmis teisėmis, tačiau ir numatė individų pareigas, kurios, tiesą sakant, visada atsiranda, jei egzistuoja teisės⁹. Prigimtinėje būklėje žmonės turi pareigą laikytis Prigimties įstatymo ir nesikėsinti į kitų žmonių laisvę, gyvybę ar nuosavybę. Pilietinėje būklėje žmonių pareigos išsiplečia: jiems privalu laikytis daugumos valia priimtų įstatymų. Šios pareigos yra negatyvios: individas privalo nesikėsinti į kitų žmonių nuosavybę, nepažeisti įstatymų. Tačiau Locke'as mini ir pozityvias pareigas, numatančias, jog individas, pasirūpinęs savo teisių apsauga, privalo rūpintis ir kitų žmonių teisių apsauga.

Individų laisvė – viena iš prigimtinių teisių – nėra neribota. Laisvė baigiasi ten, kur prasideda kitų žmonių teisės. Žmogus yra laisvas veikti tiek, kiek jo veikla nepažeidžia kitų žmonių teisių. Susidūrus su kitos žmogaus teisėmis iš laisvės srities pereinama į būtinybės ir pareigų sritį, kurioje privaloma paisyti kitų asmenų teisių ir laisvių. Žmogus gali atsisakyti prigimtinių teisių į turtą ir laisvę, tačiau jis negali atsisakyti ar perduoti kitiems teisės į savo gyvybę. Locke'as gyvybę laikė žmogaus nuosavybe, kuri atsirado ne iš paties žmogaus. Turėdamas teisę į gyvybę žmogus kartu turi ir pareigą ją saugoti. Locke'o teorijos rėmuose niekaip nepavyktų pateisinti savižudybės. Priešingu atveju nebetektų prasmės Locke'o argumentai prieš vergovę ir totalitarinę valdžią. Teigiama, jog „jei Locke'o argumentai yra teisingi, <...> siekis [neribotai – M. S.] išplėsti asmeninę laisvę turi antrąją pusę: jis paruošia visuomenės nuomonę neribotos valdžios pateisinimui“¹⁰. Laisvė Locke'o teorijoje turi aiškias ribas, kurias ištrynus atsiranda galimybė pateisinti ne tik savižudybę, bet ir individo pavergimą.

⁸ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 33

⁹ A. J. Simons, „Inalienable Rights and Locke's Treatises“. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3, 1983, p. 195

¹⁰ G.G. Glenn „Inalienable Rights and Locke's Argument for Limited Government: Political Implications of a Right to Suicide“. *The Journal of Politics*, Vol. 46, No. 1, 1984, p. 104

1.2 Ronaldas Dworkinas ir pamatinė teisė į lygybę

Dworkinas pratęsė liberaliosios minties tradiciją, kurioje individo teisės traktuojamos kaip prigimtinės. Tiesa, Dworkinas nutolo nuo Locke'o argumentavimo logikos, tačiau jis pats prisipažino, jog gina seną moralinių žmogaus teisių idėją, kurią Benthamas buvo pavadinęs „nesąmone su kojūkais“. Ši idėja teigia, jog žmogus turi teises dar iki tol, kol susibūrusi politinė bendruomenė apskritai sukuria teisinę sistemą. Dworkinas šias teises vadina natūraliomis, stengdamasis jas atskirti nuo teisėkūros proceso ar bendru sutarimu sukurtų teisių.

Kalbėdamas apie sunkiose teisminėse bylose priimamų sprendimų pagrindimą, Dworkinas išskiria du bendrų politinių sprendimų argumentus: principo ir politinės nuostatos. Politinės nuostatos argumentai pateisina sprendimus, nukreiptus į kolektyvinius bendruomenės tikslus ar jų gynimą. Principo argumentai pateisina politinį sprendimą parodydami, jog toks sprendimas saugo ar gerbia individo ar tam tikros grupės teises. Kitaip tariant, „principo argumentai yra argumentai, siekiantys pagrįsti individualią teisę; politinės nuostatos argumentai yra argumentai, siekiantys pagrįsti kolektyvinį tikslą“¹¹. Dažnai atsitinka, jog šie tikslai ir teisės tarpusavyje konfliktuoja. Dworkinas laikosi pozicijos, jog esant situacijai, kuomet abi pusės neturi teisinių argumentų, kurie nusvertų teisingumo kartelę į jų pusę, viena pusė gali pasinaudoti principo argumentu.

Pagal pagrindimą suskirstydamas teisingumo teorijas į pagrįstas teisėmis, pareigomis bei tikslais, Dworkinas savo teoriją akivaizdžiai pagrindžia teisėmis. Jis atskleidžia du kraštutinius požiūrius į moralinių teisių ir įstatymų suderinimą. Vienu atveju, nepateisinamas joks teisiškai teisingo įstatymo pažeidimas ir jokie moralinių teisių argumentai šiuo atveju negalioja. Kitas požiūris yra palankesnis tam tikriems nepaklusimo įstatymui aktams. Šiuo požiūriu numatoma, kad žmonės turi ne tik pareigas prieš visuomenę, tačiau ir pareigas prieš savo sąžinę ar tikėjimą.

Abiejų požiūrių propaguotojai sutinka, kad žmogus nebūtinai elgiasi blogai, jei veikdamas pagal savo sąžinę jis pažeidžia įstatymą. Čia nesutariama dėl to, koks turi būti valdžios atsakas. Keisčiausia, pasak Dworkin'o, šiuose skirtinguose požiūriuose yra tai, kad jie abu yra pagrindžiami tomis pačiomis prielaidomis: demokratijoje, kurioje gerbiamos žmogaus teisės, žmogus turi moralinę pareigą paklusti net ir tiems įstatymams, kurie jam nepatinka. Ši pareiga atsiranda iš atsakomybės tiems piliečiams,

---

¹¹ R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 137

kurie jo labai paklūsta jiems nepatinkantiems įstatymams. Ši pareiga nėra absoliuti, nes individai turi ir kitų (prieš savo tikėjimą, sąžinę) ir gali pasirinkti, kuriai iš konfliktuojančių pareigų nepaklusti. Jei žmogus nusprendžia nepaklusti įstatymui, jis privalo už tai prisiimti atsakomybę bei priimti jam paskirtą bausmę. Taip pripažįstamas faktas, kad moraliniai įsipareigojimai pranoksta pareigą laikytis įstatymų, tačiau šios pareigos nepanaikina.¹²

Natūralios žmonių teisės yra pirmesnės už įstatymus, todėl žmogus turi teisę nepaklusti įstatymams, kurie prieštarauja jo pamatinėms teisėms. Jis atmeta bet koki žmogaus teisių pažeidimą ar apribojimą siekiant apsaugoti politinę visumą. Būtina pripažinti, jog valstybė gali išleisti ir neteisingą įstatymą, kurio žmogus turi teisę nesilaikyti, todėl kalbėti apie absoliučią pareigą paklusti valdžiai negalima: „bet kuri visuomenė, jei ji apskritai tariasi pripažįstanti teises, turi atsisakyti bendrosios pareigos paklusti teisei, kuri galioja visais atvejais, sąvokos“¹³. Autoriaus nuomone, žmogaus teisių pažeidimas yra nepalyginamai didesnis blogis nei teisių išplėtimas. Teisių išplėtimas tiesiog pabrangina „socialinį efektyvumą“, o jų susiaurinimas visada reiškia pažeidimą.

Dworkinas, taip pat kaip ir Locke'as, išskyrė pamatines žmogaus teises. Jomis mąstytojas laikė ne teisę į gyvybę, bet teisę į žmogiškąjį orumą ir lygybę. Tiesa, jis pats šių teisių neabsoliutino iki kraštutinumo, tačiau leido suprasti, jog kalbant apie piliečių teises neišvengiamai tenka kalbėti apie šias arba labai artimas joms. Svarbu pabrėžti, jog teisės į laisvę filosofas nelaikė pamatine žmogaus teise. Tai nėra susiję su primityviu laisvės ir lygybės skyrimu, teigiančiu, jog šie dalykai vienas kitą eliminuoja. Laisvės nepriskyrimą prie pamatinių teisių Dworkinas pagrindžia kur kas rafinučiau ir originaliau.

Jo teigimu, griežtoji teisės sąvoka numato, jog ją suvaržiusi valdžia visada bus neteisi. Netgi tuomet, kai toks suvaržymas atitinka bendruosius interesus. Pateisinti teisę į laisvę įmanoma, tačiau ne šia griežtąja teisės prasme: „mes galime sakyti, kad kas nors turi teisę į laisvę, jeigu turėti laisvę yra jo interesas, t.y. jeigu jis jos nori arba jeigu jam būtų gerai ją turėti“.¹⁴ Tačiau toks teisės supratimas nenumato teisės turėjimo griežtąja šio žodžio prasme. Filosofo tvirtinimu, teisės į laisvę pažeidimas neatima iš

---

¹² R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 267

¹³ Ten pat, p. 278

¹⁴ Ten pat, p. 376

žmogaus nieko, ką turėti jis turi teisę. Tai, ką įprasta vadinti teisės į laisvę suvaržymu, yra vertybių, interesų ar tam tikros padėties sumenkinimas.

Teisės į laisvę idėja yra neteisingai suvokiama ir aiškinama. Todėl iš principo negalima kalbėti apie neišvengiamą konfliktą tarp laisvės ir kitų vertybių. Dworkinas suvokia, jog atmetus teisę į laisvę kaip pagrįstą argumentą prieš tam tikrus suvaržymus, būtina šiuos suvaržymus arba pateisinti, arba surasti naujų argumentų jiems atmesti. Jo teigimu, tokių suvaržymų atmetimas (kaip ir pateisinimas) apeliuojant į bendrąjį interesą yra neteisingas, todėl reikia pasitelkti moralinius argumentus. Akivaizdu, jog Dworkinas remiasi deontologine moralės pozicija, kritikuodamas į tikslus orientuotą „bentamišką“ utilitarizmą, kuris apskritai kvestionuoja individualias žmogaus teises.

Šie moraliniai argumentai remiasi politinės moralės postulatais, teigiančiais, jog valdžia su žmonėmis turi elgtis rūpestingai (atsižvelgdama į kančias ir nusivylimą, kuri gali patirti žmonės) ir pagarbiai (atsižvelgdama į skirtingas žmonių gyvenimo sampratas), be to, vienodai rūpestingai ir pagarbiai¹⁵. Akivaizdu, jog šie postulatai numato liberaliąją lygybės, o ne laisvės koncepciją.

Jei galima įrodyti teisę į laisvę, tai įmanoma padaryti tik parodyti, jog teisė į laisvę reikalinga kaip teisė į lygybę. Akivaizdu, jog lygybės ir laisvės teisės Dworkino koncepcijoje tarpusavyje nekonfliktuoja, nes teisė į laisvę kyla iš teisės į lygybę. Mąstytojas neigė, jog yra toks dalykas kaip bendra teisė į laisvę. Egzistuoja teisė į lygybę, kuri gali būti pažeista, jei apribojamos galimybės elgtis pagal vienokią ar kitokią gyvenimo būdo koncepciją.

Ši teisė į lygybę nereiškia rezultatų sulyginimo, kuomet siekiant suvienodinti žmonių turtą nuolat perskirstomi ištekčiai. Dworkinui teisė į lygybę nenumato ir nelygių išteklių dalių skyrimo skirtingai gyvenantiems žmonėms. Ši teisė nurodo, jog valdžia „privalo neversti aukotis ir nevaržyti jokių piliečių remdamasi argumentu, kurio pilietis negalėtų pripažinti, neatsižadėdamas savo lygios vertės suvokimo“¹⁶. Pasak Razo, teisė į lygybę reiškia, kad valdžia turi stengtis patenkinti visas asmenines preferencijas, ignoruoti kontraversiškas gėrio sampratas bei išorines preferencijas, kuriomis vieni žmonės sprendžia, kaip turėtų gyventi ir elgtis kiti¹⁷. Siūlymas ignoruoti išorines preferencijas tikriausiai yra susijęs su nuostata, jog negalima iš savo moralinių pozicijų vertinti kito asmens vertybių. Būtina žinoti, ką tos vertybės reiškia pačiam individui.

---

¹⁵ R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 387

¹⁶ R. Dworkin, *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 290

¹⁷ J. Raz, „Professor Dworkin's Theory of Rights“, *Political Studies*, Vol. 26 Issue 1, 1978, p. 129

1.3 Žmogaus teisių koncepcijos kritika

Būtų sunku prieštarauti paplitusiam teiginiui, jog liberaliosios minties išplėtota žmogaus teisių teorija darė ir tebedaro didžiulį individą išlaisvinantį poveikį. Nesvarbu apie ką kalbėsime: politiką, meną ar moralę, visur pastebėsime žmogų, apsiginklavusį individualistinės etikos bei prigimtinių teisių skydu, patikimai saugančiu nuo daugumos valios primetimo. Kritikuojantys liberalizmą bei individualias teises retai kada abejoja šių teisių svarba ir įtaka politiniams procesams. Šia kritika dažniausiai siekiama apnuoginti dvejojo pobūdžio problemas: arba tas, kurių liberalizmo ideologai nepastebi, o jeigu pastebi, tai jas laiko nereikšmingomis, arba tas, kurios kyla kaip šalutinis liberalios politikos įgyvendinimo rezultatas. Būtent antrojo pobūdžio problemų priešasčių nesuvokimas sukelia daugybę papildomų keblumų: labai dažnai liberalios politikos taikymo „šalutiniai efektai“ kildinami iš nepakankamai radikalaus liberalios politikos įgyvendinimo. Tokios samprotavimo logikos padiktuoti problemų sprendimai sukuria užburta ratą ir bandydami eliminuoti esančius tam tikros sistemos trūkumus imasi tokių priemonių įgyvendinimo, kurios tampa tų pačių ir naujų problemų priežastimis.

John'o Finnis teigimu, pati pirminė žodžio „teisė“ (lot. ius., angl. right) reikšmė, kuri sutinkama jau Romos imperijoje, yra dvilypė: viena vertus, ji nurodo į galios ar laisvės turėjimą (šia reikšme žodį „teisė“ naudojo Grotius ir Suarez), kita vertus, į „tai, kas yra teisinga“¹⁸ (tai Tomo Akviniečio naudota „teisės“ reikšmė). Locke'as ir kiti pirmieji liberalūs teisių gynėjai teisės sąvoką sutapatino tik su laisvės turėjimu, pamiršdami antrąją reikšmę, kuri nurodo į tai, kas yra teisinga konkrečioje situacijoje.

Dworkino šiuolaikiniame teisės supratime viena iš pirmapradžių jos reikšmių jau yra išnykusi, todėl dabar nebeįmanoma išsiversti be pareigos sąvokos. Hobbes'as, kalbėdamas apie prigimtinę būklę, tvirtino, jog žmogus daugiausia teisių turi būtent toje būklėje, t.y. teisiniame (law) vakuume, kuriame kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Tačiau nepastebėta, kad tokioje būklėje, kur nė vienas neturi jokių pareigų neimti bet ko, ko tik užsinori, niekas neturi ir jokių teisių¹⁹. Todėl klausimas, kas eina pirmiau: teisės ar pareigos, yra beprasmiškas. Pirmaprade savo reikšme „teisė“ apima ir veiksmą, kuri kažkas gali atlikti, ir tai, kas kažkam yra privaloma. Tiek Locke'o, tiek ir Dworkino teisės reikšmė yra nebetekusi vienos iš pirmapradžių savo prasmių: pareigos. Iš šio „trūkumo“ kyla dabar jau dažna piliečių atsakomybės stoka, kuomet teisių

---

¹⁸ John Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 207

¹⁹ Ten pat, p. 208

fetišizavimo laikmetyje pareigos sąvoka asocijuojasi ne su antra teisių puse, o su galima išorine prievarta, kurios kiek įmanoma reikia stengtis išvengti. Senovės Romos juristams teisei šiuolaikine prasme ir pareigai pakako vieno žodžio.

M. Walzeris yra vienas žymiausių liberalizmo kritikų iš komunitariškosios perspektyvos. Jis atvirai pripažįsta, jog liberaliosios minties įsitvirtinimas šiuolaikiniame politinės filosofijos diskurse yra pagrįstas, tačiau kartu pabrėžia, jog politinė teorija būtų nuskurdinta, jei laikas nuo laiko jos nepapildytų komunitarinė liberalizmo kritika. Ši kritika, pasak jo, yra dvejopa: viena nukreipta į liberaliąją praktiką, o kita – liberaliąją teoriją. Be to, ši dvejopa kritika yra komplikuoja, nes vienos iš jų argumentus galima priimti tik tuomet, kai iš dalies atmetami kitos argumentai²⁰.

Vienas iš šių argumentų teigia, jog liberalioji politinė teorija atspindi liberaliąją socialinę praktiką. Iš tiesų, Dworkino teorijoje liberalias visuomenes sudaro atomizuoti individai, veikiantys kaip racionalūs naudos maksimizuotojai, apsiginklavę prigimtinėmis teisėmis. Tačiau tokia asociali visuomenė, pasak Walzerio, kuriasi griaudama tradicijas, bendruomenes ir autoritetus. Liberalai sveikina bet kokią tokio pobūdžio destruktinę veiklą, nesistengdami įsigilinti, kas yra griunama. Liberaliųjų mąstytojų taip mėgstama prigimtinė būklė yra puikus liberalios visuomenės kildinimo ex nihilo pavyzdys.

Visuomenė, sudaryta iš tokių individų ir besistengianti nepaisyti senųjų hierarchijų ir autoritetų, yra aiškiai stokojanti bendrų vertybių. Vertybės užtikrina žmogaus elgesio pastovumą, tam tikra jų konfiguracija yra viena svarbiausių tapatybės dalių. Individas, išsilaisvinęs iš bendrų ir jungiančių prasmų, papročių, tradicijų bei vertybių akivaizdžiai stokoja tapatumo: „mes, liberalai, esame laisvi rinktis ir mes turime teisę rinktis, bet mes neturime jokių kitų savo pasirinkimų kriterijų išskyrus mūsų nepastovių interesų ir troškimų nepastovų supratimą²¹.

Atrodo, jog Walzeris kalba apie vertybinį vakuumą, kurio egzistavimu būtų galima labai abejoti. Sutinkant su teiginiu, jog liberali visuomenė yra atomizuota bei nutraukusi senuosius vertybinius ryšius, negalima sutikti, jog tokia visuomenė nėra mobilizuojama naujų vertybių. Kitas klausimas, ar tai yra lygiaverčių vertybių pokytis, jei Walzeris, puikiai pastebėdamas liberaliųjų visuomenių materialinę vertybinę orientaciją, kurioje visas dėmesys sutelkiamas į nenutrūkstamą vartojimą (energijos

---

²⁰ M. Walzer, „The Communitarian Critique of Liberalism“, *Political Theory*, Vol. 18, No. 1, 1990, p. 7

²¹ Ten pat, p. 9

gaunančio iš tokių vertybėmis laikomų dalykų kaip originalumas, naujumas, progresyvumas), šių bendrų prasmių net nesiryžo vadinti vertybėmis?

Walzeris iškelia idėją, teigiančią, jog jei iš tiesų bendruomenės nyksta ir jos narių nebesieja bendros prasmės, tuomet liberalizmas yra geriausia ideologija, aiškinanti, kaip žmonės turėtų elgtis esant tokioms aplinkybėms. Ką Dworkinas gali pasakyti apie bendrąjį gėrį, jei dėl jo susitarti tokioje „svetimųjų bendruomenėje“ būtų neįmanoma? Liberalai, svarbiausia tokios bendruomenės vertybe laikydami procedūrinį teisingumą, yra visiškai nuoseklūs: svetimų žmonių bendruomenei neįmanoma pasiūlyti nieko daugiau.

Kitas komunitarų kritikos, nukreiptos jau į liberaliąją teoriją, argumentas teigia, jog liberalizmo ideologija ne atspindi esamą padėtį, o radikaliai ją iškreip²². Individai nuo pat gimimo yra susiejami bendromis prasmėmis, vertybėmis ir tradicijomis su bendruomene, kurioje gyvena. Net siekdami būti kitokie ar nutraukti egzistuojančius ryšius individai pirmiausia turi įsisąmoninti, kas jie yra, kokios yra jų „šaknys“. Tik tuomet jie gali imti keistis ir tai tik pagal tą pokyčio modelį, kuris yra bendras. Šia liberalizmo kritika norima pasakyti, jog net ir liberalios visuomenės savo giluminėmis struktūromis yra komunitarinės. Akivaizdu, jog to nepastebėjo nei Locke'as, nei Dworkinas. Liberalizmas nesutrauko ryšių, jungiančių žmones, liberalizmas tik stengiasi sunaikinti tų ryšių pajautimą ir įsisąmoninimą.

Abu šie komunitarų argumentai yra vienas kitam prieštaraujantys, todėl teigiama, jog jie tik iš dalies yra teisingi. Teisūs tie, kurie skelbia bendruomeniškumo aižėjimą, taip pat kaip ir tie, kurie net liberaliose visuomenėse išvelgia komunitarišką struktūrą. Remiantis vienu argumentu galima teigti, jog prigimtinių teisės iš tiesų prisideda prie bendruomenės nykimo ir individų atomizavimosi. Kitu argumentu parodoma, jog prigimtinių teisių galia autonomizuoti yra fikcija, kurią siekia įteigti liberalioji mintis.

Individualizmas, kurį idėjiškai „maitina“ lokiškoji prigimtinių teisių doktrina, visas socialines grupes traktuoja kaip sutartines. Racionalus individas savarankiškai apsisprendžia, prie kurios prisijungti, o kurią palikti. Tokių grupių integralumas neabejotinai silpnas, todėl, norint, kad valstybė sėkmingai funkcionuotų, reikia ypatingo šios socialinės sąjungos pateisinimo. Priešingu atveju žmonės ir šioje sąjungoje gali pradėti elgtis kaip ir kitose: kai naudinga – prisijungti, kai nenaudinga –

---

²² M. Walzer, „The Communitarian Critique of Liberalism“, *Political Theory*, Vol. 18, No. 1, 1990, p. 9

atsiskirti. Todėl valstybė, kaip socialinė sąjunga, įgauna ypatingą statusą. Tačiau tokiu būdu kitos socialinės sąjungos ir jų svarba individų gyvenimui lieka antrame plane. Be to, pačios prigimtinės teisės, pasak Walzerio, nurodo labiau ne į tai, kas iš tiesų yra individai ir ką jie turi, o į tai, kokie jie turėtų būti (ar ką turėtų daryti).

Liberalioji žmogaus teisių doktrina susilaukia komunitarų kritikos ir dėl kitų priežasčių. Tiek Locke'as, tiek ir Dworkinas teises laikė prigimtineis. Tokiu būdu jos neišvengiamai tampa universaliomis, nepriklausančiomis nuo tam tikrų kultūrinių ir tradicinių aspektų. Maža to, liberalai būtent teises laiko tuo atskaitos tašku, kuriuo remiantis būtų formuojamos įvairios žmonių sąjungos: visuomenė, valstybė. Teigiama, jog „moralinį egzistuojančių socialinių struktūrų ir kultūrinių praktikų tinkamumą galima patikrinti remiantis visuotiniais teisingumo ir teisių standartais.“²³ Komunitarai šiam teiginiui priešpastato kitą: teisingumo supratimas yra kultūriškai apspręstas ir dažniausiai susiformavęs natūraliai, o ne logiškai išvestas iš tam tikrų filosofinių sampratų. Liberalų pasiūlytas visuomenės modelis yra tik liberalų, o ne universalus. Nėra jokių racionalių argumentų, įrodančių liberalios teisingumo sampratos, paremtos prigimtinių teisių idėja, pranašumą prieš kitų kultūrų teisingumo sampratas. Akivaizdu, jog komunitarizmas siekia apriboti liberalų pretenzijas į vienintelį teisingą visuomenės ir teisingumo supratimą.

Charlesas Tayloras, kalbėdamas apie žmogaus orumo, kaip piliečio galios, sampratą, išskyrė du ją pagrindžiančius modelius. Pirmajame modelyje visas dėmesys sutelkiamas į individų teisių apsaugą, antrajame – į piliečių dalyvavimą valdyme. Pirmasis modelis, pasak autoriaus, yra neabejotinai priimtinesnis liberaliajai, arba jo žodžiais tariant, atomistinei minčiai, kurią atstovauja Locke'as ir Dworkinas. Šiuo modeliu individai yra priešpriešinami valdžiai, į kurią žiūrima tik grynai instrumentiškai, o žmonių teisės dažniausiai ginamos teismuose.

Vis mažėjantis žmonių dalyvavimas politiniame gyvenime, Tayloro nuomone, yra aiškus primojo modelio įsivyravimo indikatorius, nes pirmasis modelis siejamas „su visišku atsiribojimu nuo dalyvavimo sistemos, jeigu įmanoma ištraukusiems į ją kelti tokią grėsmę, kad jie į tai atsižvelgtų; arba – su priešišku angažavimusi šiai sistemai, kai esami valdytojai priešinami „mums“ kaip „jie“ ir jiems daromas spaudimas vienkartinėmis akcijomis, peticijomis ar lobizmo keliu, kad jie į mus atsižvelgtų“²⁴.

---

²³ J. Kis „Komunitarizmas“. Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998, p. 45

²⁴ Ch. Taylor, „Susipynę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas“. Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998, p. 548

Antruoju modeliu, kuris grindžiamas dalyvavimu valdyme, visuomenės narių santykis su valdžia yra kur kas organiškesnis. Tiek valdžia ir jos sprendimai, tiek apskritai valstybė laikoma kažkuo savu, todėl atsiranda galimybė formuoti tokioms bendroms vertybėms kaip patriotizmas ar pilietiškumas. „... pilietiškumo jausmas yra nesuderinamas su mūsų priklausomybe svetimam politiniam pasauliui – pasauliui, kuriuo galbūt įmanoma manipuliuoti, bet su kuriuo niekada neįmanoma tapatintis.“²⁵ Locke'ui ir Dworkinui prigimtinės teisės padėjo pagrįsti žmogaus orumą. Akivaizdu, jog Tayloras šių teisių nelaiko gebančiomis tai padaryti. Dėmesio sukonzentravimas į šių teisių gynimą sukuria priešpriešą tarp piliečio ir valdžios, o tokios priešpriešos egzistavimas turi neigiamos įtakos tiek piliečio orumo, tiek ir jo galios išlaikymui.

Josephas Razas kritikavo liberaliąją žmogaus teisių koncepciją kaip vieną iš liberaliosios minties nenuoseklumo šaltinių. Locke'o bei Dworkino teorijose, kaip apskritai liberalizme, bendrasis gėris nėra laikomas savaimine vertybe. Taip, pasak Razo, yra todėl, kad šioje sampratoje neabejotinai dominuoja individualistinis pradas: jo dominavimą patvirtina ir žmogaus teisių koncepcijos egzistavimas. Savitai paaiškinęs žmogaus autonomijos supratimą, Razas išskėlė idėją, jog kai kurie bendrieji gėriai liberalioje politikos sampratoje vis dėlto privalo turėti savaiminę vertę²⁶.

Autonomijos klausimas yra neišvengiamai susijęs su pamatinės teisės į laisvę klausimu. Laisvė yra autonomijos pagrindas ir sąlyga, tačiau vien laisvės autonomiškumui nepakanka. Žmogų, pasak Razo, galima laikyti autonomišku tuo atveju, jei jis turi ne tik laisvę rinktis, tačiau ir realiai prieinamus pasirinkimo variantus: „jei autonomiškas gyvenimas turi savaiminę vertę, tuomet pakankamas alternatyvų skaičiaus egzistavimas taip pat yra savaimė vertingas, nes alternatyvų egzistavimas yra autonomiško gyvenimo sudedamoji dalis“²⁷. Dworkinui, atrodo, pasirinkimo variantai apskritai nerūpi: už realių moralinių nuostatų turėjimą jam kur kas svarbiau laisvė turėti bet kokias nuostatas. Tačiau pasirinkimo galimybių gausą gali suteikti tik tam tikros socialinės sąlygos, o tam tikrą socialinę aplinką neišvengiamai tenka pavadinti bendruoju gėriu.

Būtent tai, Razo nuomone, ir daro liberaliąją mintį nenuoseklią. Bet kokiam bendrajam gėriui nesuteikus savaiminės vertės, nėra savaimė vertinga ir individo

---

²⁵ Ch. Taylor, „Susipynę tikslai: liberalų – komunitarų ginčas“. Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998 p. 549

²⁶ J. Raz „Right-based Moralities“, J. Waldron (ed), *Theories of Rights*. New York: Oxford University Press, 1992, p. 188

²⁷ Ten pat, p. 192

autonomija bei viena iš pamatinių žmogaus teisių – teisė į laisvę. Jei individo autonomija laikoma savaimine vertybe, o bendrasis gėris - ne, akivaizdu, jog teorija yra vidujai prieštaringa. Tokia padėtis parodo, jog liberalioji politikos samprata privalo remtis ne tik žmogaus teisėmis, tačiau ir bendruomeniškomis vertybėmis.

Raz idėjos implikuoja mintį, jog ne tik teisės turi savaiminę vertę. Teisės politikoje, kaip ir moralėje, reglamentuoja tik labai siaurą veiklos ruožą: jos nenurodo, koks turi būti prasmingas ir teisingas žmogaus gyvenimas. Žmogaus teisės negali motyvuoti žmogiškosios veiklos (priešingu atveju visi mūsų veiksmai būtų nukreipti vien tik į kitų žmonių teisių gerbimą). Teisės tik nustato ribas renkantis individualius tikslus: tai pernelyg mažai, kad žmogaus teises liberaliojoje politikoje būtų galima iškelti į pirmą planą.

L. Siedentopas savo knygoje „Europos demokratija“ išpūdingai atskleidė liberaliosios minties giluminę struktūrą: tai, kas dažnai liberaliųjų mąstytojų idėjose būna parašyta „tarp eilučių“. Aptardamas demokratijos perspektyvas Europoje, mąstytojas nuosekliai parodo, jog „prigimtinės“ piliečių, kaip individų, teisės tokiomis tampa tik atsiradus šiuolaikinei valstybei²⁸. Taip yra todėl, jog žmogus, kaip individas, galimas tik tuomet, kai egzistuoja valstybė.

Pati prigimtinių teisių idėja nėra liberalių mąstytojų „išradimas“: Viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais ši idėja viena iš pagrindinių politinių ir filosofinių apmastymų dalių. Būtent ji tapo pilietinės visuomenės idėjos vienu iš pagrindinių atramos taškų XVIII ir XIX a.²⁹ Netgi Antikoje galima rasti užuominų apie teisių egzistavimą. Tačiau liberaliojoje politikos sampratoje buvo radikaliai pakeistas prigimtinių teisių šaltinis, todėl jos įgavo visiškai kitokį turinį. „Pirminė prigimtinės teisės doktrina kildino ją [prigimtinę teisę – M.S.] lygiai tiek iš natūralios daiktų tvarkos, tiek ir iš žmogaus proto (iš tiesų, anot stoikų, ši teisė buvo ideali jų abiejų vienybės išraiška), krikščionybės išskleista prigimtinė teisė buvo pavaldi transcendentiniams dieviškosios tvarkos įstatymams“³⁰.

Jau protestantizme prigimtinės teisės teorija pradėta atpalaiduoti nuo teologijos ir jurisprudencijos suvaržymų. Locke'o doktrinoje prigimtinių teisių šaltiniu tapo individas – abstrakcija, kuri taip pat suformuluota ne anksčiau nei protestantiškoji pasaulėžiūra. Tačiau svarbu nepamiršti, jog Locke'o koncepcijoje žmogaus teisės

---

²⁸ L. Siedentop, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2003

²⁹ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 31

³⁰ Ten pat, p. 32

grindžiamos kalvinistiniu žmogaus santykio su Dievu supratimu. Liberalizmo pradininkai individą suvokė vis dar kaip esantį santykiyje su transcendencija: „tarp mūsų viešpataujanti lygybė kaip autonomijos ir nuosavybės teisės yra grindžiamos ne psichologine, istorine ar logine a priori duotybėmis, bet kyla iš krikščioniškosios, o tiksliau, iš kalvinistinės dievo valdomos individų bendruomenės vizijos“³¹. Šiuolaikinis individo ir jo prigimtinių teisių suvokimas, kurį šiame darbe reprezentuoja Dworkino idėjos, nebeturi nieko bendra su transcendencija. Šių ryšių nutrūkimas nėra atsitiktinis ir nereikšmingas dalykas liberaliajai politinei minčiai: liberaliosios prigimtinių teisių doktrinos suardė ankstesnius bendruomeninius ryšius bei atomizavo visuomenę tam, kad ją galėtų perkurti pagal universalius Apšvietos epochos principus.

Bendruomeninių ryšių trūkinėjimą individualiomis teisėmis grindžiamoje visuomenėje taikliai apibūdino A. de Tocqueville. Analizuodamas demokratiją Amerikoje, mąstytojas šios šalies piliečių nelaiškė bendrų vertybių puoselėtojais: „kiekvienas jų, užsidaręs savo kiaute, yra tarytum svetimas visų kitų likimui; visą žmoniją, kaip jam regis, sudaro jo vaikai ir artimi draugai; visi kiti bendrapiliečiai yra šalia, bet jis jų nepastebi; jis susiliečia su jais, bet to nejaučia; jis gyvena tik savyje ir pačiam sau, ir nors turi šeimą, bet, jau galima sakyti, nebeturi tėvynės“³².

Įvykus minėtam pertrūkiui radikaliai pasikeitė individo samprata. Ji labiau bus išplėtotą kitame skyriuje, čia tik svarbu paminėti, jog jau nuo Hobbeso individas reiškia ne ką daugiau, nei aistrų valdomą gyvūną, racionalumo pagalba gebantį surasti priemones savo poreikiams patenkinti³³. Tokia individo samprata Locke'o teorijoje prigimtines teises pavertė skydu, padedančiu įgyvendinti individualius poreikius ir interesus, teisių pavidalų suprojektuotus į viešą sferą. Nuvertinus viešąją sferą ir vertybiškai suabsoliutinus privačią, įvyksta paradoksas šių sferų persikirtimas: „stengiantis laiduoti tolesnį kokio nors visuomeniškumo buvimą, privati sritis apgaubiamą viešumo aura“³⁴. Asmeniniai reikalai perkeliama į viešąją sritį kaip tik todėl, kad privatus individas laikomas reprezentuojančiu visuotinę etiškumo kategoriją. Toks teisių supratimas ne tik užprogramuoja nesibaigiantį jų gausinimą (didėjant poreikiams), tačiau ir jas totaliai universalizuoja: jų subjektu tampa jau nebe pilietis, o apskritai individas.

³¹ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 38

³² A. de Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius, 1996, p. 772

³³ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 20

³⁴ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 171

Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija politiškai įtvirtino žmogų, kaip teisių ir apskritai teisės šaltinį. Tačiau žmogus teisių „šaltiniu“ tapo tik tuomet, kai išnyko luominės priklausomybė ir individai „naujoje sekuliarizuotoje ir emancipuotoje visuomenėje nebebuvo tikri dėl tų socialinių ir žmogaus teisių, kurios iki tol nepriklausė nuo politinės santvarkos ir buvo garantuojamos ne vyriausybės ar konstitucijos, o socialinių, dvasinių ir religinių jėgų“³⁵. Hannah Arendt, tyrinédama totalitarizmo fenomeną, taikliai pastebėjo, jog pilietinių teisių išplétimas iki prigimtinių žmogaus teisių leido atsirasti pavojingai iliuzijai, kad tokios teisės egzistuotų net išnykus bet kokiai bendruomenei. Istorinë patirtis įtikinamai parodė šios iliuzijos nepagrįstumą, nes bet kokios prigimtines teisės iškart išnykdavo, valstybei praradus galimybę apginti savo piliečius.

Tik valstybė pilietiškumo idėją paverčia empiriniu faktu, - ne visuotiniu, o apribotu tos valstybės teritorija. Griežtai kalbant, valstybė piliečiui duoda egzistenciją ir teises, kurios reikalingos individui kaip funkciniai valstybės dalelei. Siedentopas taip pat tvirtino, jog „visuomenėje be valstybės [...] nėra ir individų griežtąja to žodžio prasme. Taip yra todėl, kad nėra insitucinių rėmų, į kuriuos socialiniai agentai galėtų apeliuoti reikalaudami lygaus statuso ar gindami jį“³⁶.

Arendt nuomone, bet koks viršnacionalinės vyriausybės ir kitų tarptautinių darinių steigimas negali pilietinių teisių paversti žmogaus teisėmis tikrąja šio žodžio prasme. Tokia negalimybė paradoksaliai slypi pačių žmogaus teisių prielaidose, numatančiose, jog šios teisės yra neatimamos, kylančios iš žmogaus prigimties ir nėra susijusios su papročiais ar religiniais priesakais (tokia prigimtinių teisių samprata yra visiškai persmelkusi Dworkino liberaliąją teoriją, Locke'as, kaip jau minėta, dar yra išlaikęs ryšį su krikščioniškąja pasaulėžiūra). „Teisės koncepcija, tai, kas teisinga, tapatinanti su tuo, kas gera kam nors – individui, šeimai, tautai ar didžiausiam žmonių skaičiui – tampa neišvengiama, jei absoliutūs ir transcendentiški matai, nustatomi religijos ar gamtos dėsnių, praranda autoritetą“³⁷. Akivaizdu, jog tokia teisės koncepcija dominuoja Vakarų pasaulyje, kuriame teisės šaltiniu yra pats žmogus. Tokia teisės logika visiškai pateisintų žmonijos daugumos valios sprendimą pačios žmonijos labai eliminuoti tam tikras žmonijos dalis. Beje, Hitleris taip pat nuosekliai laikėsi minties, jog teisė yra tai, kas gera vokiečių tautai.

---

³⁵ H. Arendt, *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 291

³⁶ L. Siedentop, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2003, p.112

³⁷ H. Arendt, *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 298

2. Moralinio individualizmo sampratos kritika

2.1 Johno Locke'o autonomiško individo idėja

Johnas Locke'as teorijoje pristatoma individo samprata neabejotinai yra Naujųjų laikų kūrinys, turintis visiškai kitas savybes nei klasikinės politikos sampratos asmuo. Natūralu, jog norint nuosekliai pagrįsti tokį žmogaus sampratos pokytį, pirmiausia reikia naujai paaiškinti žmoniškąją prigimtį. Locke'ui prigimtis yra lygybės šaltinis, įgalinantis žmogaus savarankiškumą ir nepriklausomybę: „būdami apdovanoti vienodais sugebėjimais ir visi dalindamiesi viena bendra prigimtimi, mes negalime tarti, kad tarp mūsų yra toks pavaldumas“³⁸. Locke'o teorijoje individai nėra susaistyti jokiais prigimtiniais pavaldumo tam tikrai valdžiai principais, todėl akivaizdu, kad žmonių santykiuose valdžios – paklusimo mechanizmas yra ne duotybė, o prisiimtas (dažniausiai – primestas) dalykas. Tokia samprotavimo logika lengvai pakerta ne tik tradicinės valdžios, tačiau ir tradicinės moralės bei vertybių pateisinimą.

Bet kokia žmonių sąjunga nuo šiol turi būti laikoma dirbtine: tai aiškiai pasakoma kalbant apie prigimtinę būklę. Iki bet kokio bendruomeniškumo atsiradimo jau egzistuoja individai, kurie sprendžia, kada dėl asmeninės apsaugos verta palikti prigimtinę būklę ir sukurti pilietinę būklę. Čia verta prisiminti aristotelinę žmogaus, kaip pilietinio gyvūno, sampratą. Joje žmogus nelaikomas savipakankama būtybe, priešingai, individas tikroju ir pilnaverčiu žmogumi gali tapti tik gyvendamas polyje ir dalyvaudamas politikoje, t.y. gyvendamas bendruomeninį gyvenimą. Aristoteliui „valstybė egzistuoja tam, kad jos individualūs nariai galėtų moraliai vystytis ir tobulėti: individų pasiektas pasitenkinimas ir išbaigtumas reiškia tik vienintelį dalyką – valstybės išbaigtumo pasiekimą“³⁹. Locke'o individo samprata yra radikaliai priešinga: tobulam žmogui (t.y. idealiai besilaikančiam prigimtinio įstatymo) pilietinė būklė, taigi, ir valstybė bei politika apskritai nebūtų reikalinga. Visi šie dalykai tampa reikalingais tik siekiant sumažinti pavojų individų turtui, gyvybei ir laisvei, kylantį dėl individų netobulumo, o tiksliau – dėl jų nepakankamai racionalaus elgesio.

Individas nuo šiol tampa tiek teisių ir laisvių, tiek ir moralės normų legitimavimo šaltiniu. Prigimtinis įstatymas, kuris, Locke'o žodžiais, yra ne kas kita kaip pats žmogaus racionalumas, nurodo tiek individualaus, tiek ir bendruomeninio

---

³⁸ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 16

³⁹ E. Barker, *The Politics of Aristotle*. London: Oxford University Press, 1946, p. li

elgesio normas: saugoti savo gyvybę, ginti laisvę bei nesikėsinti į kitų žmonių, turinčių analogiškas elgesio normas, gyvybę ir laisvę. Tiesa, Locke'as prigimtinio įstatymo „kūrėju“ laikė Dievą, taip vis dar išlaikydamas ryšį su tradicine politikos samprata, kurioje valdžia ir moralės normos siejamos su transcendencija. Tačiau nors prigimtinio įstatymo kūrėju ir laikomas Dievas, akivaizdu, jog šio įstatymo turėtoju tampa žmogus: tam, kad prigimtinis įstatymas būtų atskleistas, nebereikia apeliuoti į Dievą, - užtenka įsižiūrėti į žmogų.

Žmogus ir jo protas vėl tampa visų daiktų matu: iš racionalumo galima išvesti ir moralės normas, ir teisingumo principus. Kad tai būtų galima padaryti, individui reikia suteikti galimybę kuo daugiau naudotis savuoju protu ir kuo greičiau nusikratyti išorinių autoritetų, tiek fizinių, tiek ir intelektualinių. „Būti laisvam reiškia savo valia ir netrikdomai disponuoti savo paties asmeniu, tvarkyti savo veiksmus, turtą ir visą savo nuosavybę pagal galiojančius įstatymus, tad priklausyti ne nuo kito savivalės, o vadovautis savo paties valia“⁴⁰. Tokia individo laisvė yra tiesiog būtina – kuo mažiau žmogus susietas su išorine valia, tuo didesnė tikimybė, jog individas elgsis pagal iš jo prigimties kylantį įstatymą.

Moralinis individualizmas liberaliojoje teorijoje turėtų būti žmonių dvasinio tobulėjimo garantas. Locke'ui, kaip ir kitiems liberalizmo pradininkams, moralė nebuvo menkavertis dalykas. Moralės sferą patraukdami į individo pusę šie filosofai tikėjo, jog laisvas žmogus bus geresnis savo moralinio charakterio formuotojas. Liberalizmo teorijoje individas laikomas gebančiu susiformuoti savo gėrio sampratą ir siekti tikslų, kurie yra prasmingi tik jam⁴¹. Istorinė patirtis mums rodo ką kita. Individai iš tiesų sugebėjo atsikratyti tradicinių religinių ar moralinių autoritetų įtakos. Tačiau šių autoritetų praradimas žmonių nepadarė intelektualiai laisvesnių. „Gyvenimo būdas, kuriame savarankiškumas laikomas aukščiausiu gėriu, pasiekia naujos rūšies priklausomybę, daug klastingesnę, nes sunkiau pastebimą“⁴². Hinchmanas čia kalba apie konformistinį individų prisitaikymą prie viešosios nuomonės skelbiamų nuostatų. Žinant, kokiais principais viešoji nuomonė yra formuojama, galima pagrįstai abejoti liberalių individų autonomiškumu.

Locke'o individo ir visuomenės santykio supratimas akivaizdžiai liudija moderniosios politikos sampratos pradžią. Individas tampa centrine politikos sąvoka

---

⁴⁰ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 53

⁴¹ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 41

⁴² L. P. Hinchman, „The Idea of Individuality: Origins, Meaning, and Political Significance“. *The Journal of Politics*, Vol. 52, No. 3, 1990, p. 775

(„tai, kas suteikia judėjimą bendruomenei, yra tik ją sudarančių individų sutikimas“⁴³). Politinis gyvenimas ir bendruomenė ima prarasti vertybinį statusą, kurį pakeičia instrumentinis. Tai, kas vertinga, dabar tegali būti išvesta iš individo, jo proto. Iš čia turėtų kilti ir moralės normos, tačiau kalbant apie individualią moralę visada susiduriama su tam tikru paradoksu. Tradicinėje politikos sampratoje moralės normos žmonėms buvo „nuleidžiamos iš viršaus“: jų šaltinis buvo tai, kas viršžmogiška, tai, į ką turėtų būti lygiuojamasi ar prie ko turėtų būti artėjama kaip prie idealo. Tokiu būdu šios normos tapdavo bendromis, įpareigojančiomis kiekvieną valstybės pilietį: „pilietinę bendriją reikia laikyti [egzistuojančia] kilnių darbų labui, o ne tik bendro gyvenimo“⁴⁴.

Liberalioji politikos samprata susiduria su rimta individualistinės moralės normų bendrumo problema. Šią problemą pavyksta išspręsti tik pasitelkiant universalios racionalumo idėją. Jos laikėsi ir Locke'as, teigdamas, jog pats protas yra tai, kas bendra visiems žmonėms, o teisingas jo veikimas ir taikymas geba kurti universalias idėjas, taigi, ir universalias moralės normas. Racionalus individas savotiškai tampa universaliu visos žmonijos atstovu, todėl tai, kas iš tiesų vertinga ir naudinga jam, turėtų tapti vertinga visiems. „Tam tikru atžvilgiu kiekvienas individas pradėtas laikyti universaliu ir todėl apdovanotu šventumu bei verte, kurie sudaro liberalios tradicijos šerdį“⁴⁵. Tokia individo samprata veda prie žmogaus tapatybės susidvejinimo: individo veiklą motyvuoja egoistinės ir altruistinės paskatos (altruistinės kyla iš sąžinėje internalizuoto visuotinės moralės aspekto). Tokia skirtis – akivaizdi modernios sąmonės užuomazga. Visgi XIX a. utilitarizmas nusvėrė socialinį individualaus tapatumo komponentą

Taip liberalizmas paradoksaliai individe įkūnija visuotinybę. Nors tai retai pastebima, tačiau tokia individo samprata mažai ką turi bendra su šiuolaikiniame liberaliajame mąstyme individų siejimu su unikalumu, originalumu ir panašiais atributais. Aistras suvaldę ir tobulai protu besivadovaujantys liberalų individai būtų kaip niekad iki tol istorijoje panašūs. Be to, pati moralė laikoma įgimtų aistrų ir polinkių tramdytoja⁴⁶, kuri turi padėti dėl tolimesnės, tačiau didesnės naudos priversti žmogų atsisakyti greitesnės, tačiau menkavertės. Ši moralės samprata individus

⁴³ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 86

⁴⁴ Aristotelis, *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 152

⁴⁵ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 148

⁴⁶ J. Locke, *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 64

sulygina juos suvienodindama. Tik tokiu būdu liberalioji mintis gali universalizuoti moralę, kuri „tikėtų ne tik bet kuriam, bet ir kiekvienam“⁴⁷.

Visgi ši individo suvisuotinimo idėja, išspręsdama vieną problemą, sukuria sąlygas kilti kitoms. Ši idėja ne tik leidžia atsirasti iliuzijai (be kurios liberalizmas sunkiai įsivaizduojamas), jog visi individai yra racionalūs ir galų gale susitars dėl geriausios socialinės struktūros⁴⁸. Ji sudaro prielaidas arba uzurpuoti pačią racionalumo sąvoką, arba, siekiant to išvengti, ją visiškai subanalinti (kas, beje, ir atsitiko, racionalumą sutapatinus su loginiu neprieštaringumu ir naudos siekimu, tačiau apie tai bus kalbama kitoje šio skyriaus dalyje).

Politiką konstituojantys veiksniai Locke'o teorijoje yra tiesiogiai išvedami iš individualios veiklos normų. Kaip ir individų veikla, politika turi būti formuojama pagal prigimties įstatymą, būtent jis yra liberalios politikos pagrindas. Kadangi „Prigimties įstatymas nėra rašytinis ir nėra surandamas kur nors kitur, o tik žmonių protuose“⁴⁹ ir reiškia ne ką kitą, o žmonijos apsaugą, akivaizdu, jog politika tampa veikla, skirta individų poreikių tenkinimui. Žinoma, čia kalbama apie minimalius poreikius (saugumo, laisvės ir pan.). Kiti dalykai, ypač dvasinė sritis, priklauso išimtinai individams: „sielos išganymo rūpestis priklauso tik pačiam žmogui“⁵⁰.

2.1 Ronaldo Dworkino moralinis individualizmas

Ronaldas Dworkinas liberalizmą laiko ideologija, įprasminančia daugybę politinių idealų, kurie kartais atrodo esantys atsieti vienas nuo kito. Ši liberalizmo jėga slypi etikoje, kuri geriausiai nusakoma kaip etinis individualizmas. Tai viena giliausių Apšvietos iškeltų idėjų, išreiškianti jog tai, „kuo pavieniai žmonės sugeba paversti ir paverčia savo gyvenimus, yra savaime svarbu“⁵¹. Būtent individas ir jo gyvenimas yra pamatinės vertybės, suteikianti kitoms vertybėms tikrąją vertę ir prasmę. Tokia individo ir jo moralinių sprendimų savaiminė vertė reiškia tai, jog bendruomenė ar valstybė yra apibrėžiama iš individo perspektyvos, o paties individo sąvokos nebegalima išvesti nei iš bendruomenės, nei iš transcendencijos sąvokų.

⁴⁷ A. L. Carse, „The Liberal Individual: A Metaphysical or Moral Embarrassment?“. *Noûs*, Vol. 28, No. 2, 1994, p. 185

⁴⁸ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 9

⁴⁹ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p.118

⁵⁰ John Locke, *A Letter Concerning Toleration*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1983, p.47

⁵¹ R. Dworkin, „Laisvė, lygybė, bendruomenė“, Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998, p. 302

Moralinis individualizmas nebeleidžia kalbėti apie dorovės normų teisingumo pagrindimą apeliuojant net į didžiausios bendruomenės narių bendrą sutarimą moralės klausimais. L. Siedentopas tokį politikos pagrindimą individo sąvoka laiko liberaliosios teorijos nesusipratimu. Jo nuomone, individo sąvoka nėra pirmesnė už valstybės sąvoką. Priešingai, individo sąvoka šiuo atžvilgiu yra išvestinė. Kol nėra valstybės, nėra ir individo, suvokiamo kaip viešo ir įvykdomo socialinio statuso. Todėl „valstybės normos yra mūsų viduje, kai tik suvokiame, jog užimame tokią pačią pilietinę padėtį, turime vienodą statusą“⁵².

Liberalizmui, Dworkino teigimu, moralinis individualizmas nėra vienintelė fundamentali vertybė. Iš tiesų jų yra kur kas daugiau, tačiau būtent individas ir jo asmeninis gyvenimas užima aukščiausią vietą tokių vertybių hierarchijoje. Net iš pažiūros menkavertis individo gyvenimas bei gyvybė tampa svarbesniais už bet kokią kitą vertybę. Moralinis individualizmas daro įtaką ir politiniams sprendimams, pagrindiniu politikos tikslu paskelbdamas pavienio žmogaus gyvenimo gerinimą. Akivaizdu, jog šiuo atžvilgiu Dworkinas seka klasikinio liberalizmo nuostata, teigiančia, kad moralinis individualizmas skatina moralinį žmonių tobulėjimą. „Liberalizmas remia individualią laisvę ne todėl, kad viešai skelbiasi esąs abejingas tam, kuo žmonės paverčia savo gyvenimą, bet todėl, kad tiki, jog laisvė yra esminė sąlyga siekiant gero žmonių gyvenimo“⁵³.

Bet kuri liberalioji teorija, jei ji siekia būti neprieštaringa, savo pamatine prielaida privalo laikyti būtent moralinį individualizmą. Dworkino teigimu, šia prielaida paremtas liberalizmas paradoksaliai tampa ir egalitariniu, ir antisocialiniu, o individai traktuojami kaip vieninteliai socialinių ir moralinių sprendimų priėmėjai. Bandydamas paaiškinti šį paradoksą, Dworkinas egalitarizmą suskirstė į motyvacijos ir į paskirstymo. Paskirstomasis egalitarizmas yra tai, kas mums gerai žinoma: valstybėje siekiama maždaug po lygiai paskirstyti turtą ir pajamas. Tuo metu motyvacinis egalitarizmas pabrėžia vienodą rūpestį visų bendruomenės narių gyvenimu. Akivaizdu, jog Dworkinas savo liberaliąją teoriją gali vadinti egalitarine tik remdamasis antrąja šio žodžio prasme (kaip ir pamatine žmogaus teise įvardindamas lygybę).

Šis dvejopas egalitarizmo traktavimas numato išteklių ir gerovės lygybės skyrimą. Dworkinas neneigė, jog patiems žmonėms gerovė yra svarbesnė nei ištekliai,

---

⁵² L. Siedentop, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2003, p. 104

⁵³ R. Dworkin, „Laisvė, lygybė, bendruomenė“, Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai, 1998, p. 303

tačiau išteklių lygybė nesunaikina asmeninės atsakomybės jausmo, kuris silpsta įgyvendinant gerovės lygybę. Be to, gerovės (arba rezultatų) lygybė prieštarauja moraliniam individualizmui dėl to, jog individams primetama bendra gerovės samprata. Moralinis individualizmas lygybės atžvilgiu turi būti fokusuojamas į išteklius, o ne į gerovę. O ši išteklių lygybė reikalauja, kad individų „aplinka būtų formuojama laisvės reikšti įvairias pažiūras ir pomėgius pagrindu“⁵⁴.

Dworkinas moralinį individualizmą laikė liberalią ir kartu egalitarine doktrina. Tai tik patvirtina darbe iškeltą mintį, jog moralinis individualizmas numato ne tik individų laisvę, bet ir tam tikrą žmonių vienodumą, griaunantį modernias individo unikalumo ir originalumo idėjas. Iš principo individai liberalioje teorijoje traktuojami kaip lygūs (savo prigimtimi), o bet koks jų skirtingumas ir išskirtinumas yra neesminiai. Šią autonomiškų individų suvienodėjimo problemą pastebėjo ir A. de Tocqueville, aprašydamas demokratijos poveikį individams: „sprendžiant iš pirmo žvilgsnio, būtų galima pasakyti, jog Amerikoje visi mąsto pagal vieną šabloną – mintys tarytum slenka ta pačia vėže“⁵⁵. Toks suvienodėjimas – paradoksalus moralinio individualizmo rezultatas. Prieš leidžiant pasirinkti bet kokią moralinę poziciją individui suteikiamas vienmatis tikrovės suvokimas.

Dworkinas, priešingai nei daugelis liberalių mąstytojų, bendruomenės nelaiko nereikšmingu dariniu. Anot jo, individo likimas labai dažnai priklauso nuo bendruomenių, kuriose jis gyvena, sėkmingo ar nesėkmingo funkcionavimo. Tačiau klaidinga manyti, jog žmonės gali sukurti politinę bendruomenę tik kolektyviai sutardami, koks yra geras ar dorybingas gyvenimas. Liberalizme bendruomenė gali būti grindžiama ne dorybe, o principu. Be to, bendruomenėje privaloma gerbti visų jos narių moralinį autonomiškumą, iš to tiesiogiai kyla tolerancijos poreikis, kuris, kaip bus parodyta vėliau, yra tiesiogiai susijęs su valstybės neutralumo idėja. Todėl politinė bendruomenė „neturi primesti piliečiams politinių, moralinių ar etinių vertinimų, bet, priešingai, turi sudaryti sąlygas, kurios skatintų piliečius formuoti savo pačių pažiūras šiais klausimais ir turėti sąmoningus ir galų gale individualius įsitikinimus“⁵⁶. Tai akivaizdi nuoroda į moralinio pliuralizmo, kuris prieštarauja liberaliajai universalaus racionalumo idėjai ir kurį sunkiai aptiktume klasikiniame liberalizme, skatinimą.

---

⁵⁴ R. Dworkin, „Laisvė, lygybė, bendruomenė“, Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis, Vilnius: Pradai, 1998, p. 316

⁵⁵ A. de Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius, 1996, p. 278

⁵⁶ R. Dworkin, „Laisvė, lygybė, bendruomenė“, Kn. *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis, Vilnius: Pradai, 1998, p. 323

Dworkino teorijoje labai nesunku pastebėti, jog tradicija nėra pakankamas pagrindas siekiant paremti moralinius įsitikinimus. Apskritai Dworkinas atmetė bet kokių objektyvių moralės normų kriterijų egzistavimą. Kalbėdamas apie homoseksualių santykių ar pornografijos pateisinimą mąstytojas daugelį moralinių nuostatų, pasisakančių prieš šiuos dalykus ir apeliuojančių į tradicijas ar į bendrą sutarimą, yra linkęs apskritai nelaikyti moraline pozicija. Tai, pasak Dworkino, labiau prietarai, emocinės reakcijos ar tiesiog papūgiški kartojimai, neturintys nieko bendra su asmenine moraline pozicija⁵⁷. Dworkinui, kaip ir daugeliui kitų liberalių mąstytojų, tradicinės moralinės pozicijos bei jų pagrindimai neįtelpa į jų universalų moralės supratimą, tačiau svarbu nepamiršti, jog tai tik liberalusis moralės supratimas, o jos universalizavimas tėra vienas iš liberalizmo prietarų, kurio nepastebėjo atkakliai su tradiciniais „prietarais“ kovoję liberalai. A. Jokubaičio teigimu, Dworkino „postuluojamas moralės subjektas yra paradoksali būtybė: turėdamas įsitikinimus, jis neturi moralinio charakterio. Šiuo požiūriu jis panašus į ateivį iš kitos planetos, nevaržomą jokios mums labiau pažįstamos moralinio mąstymo tradicijos“⁵⁸.

Liguistas liberalų polinkis visur ieškoti prietarų yra visiškai suprantamas žinant pačios liberalizmo ideologijos susiformavimo aplinkybes. Ši ideologija atsirado kaip poreikis apginti individą nuo besiformuojančio naujo politinio suvereno galios. Kaip lakoniškai išsireiškė K. Minogue, liberalioji istorija, pačių liberalų akimis, yra tarsi Šv. Jurgio ir drakono kovos legenda⁵⁹. Liberalizmas, žinoma, įkūnija šv. Jurgio personažą ir, įveikęs tokius pirmuosius drakonus kaip valdžios priespauda ir religinė netolerancija, ėmėsi kitų: vergovės, socialinių privilegijų. Minogue metafora apnuogina esminę liberalizmo savybę: ši ideologija gyvybingumo gauna tik kovoje, t.y. sukurta kaip kovos įrankis prieš engėjišką valdžią, ji vėl ir vėl turi atrasti naujus „drakonus“, kuriuos reikia įveikti.

Tokia ideologijos prigimtis kelia didžiules dvejopo pobūdžio problemas. Visų pirma, kalbant apie moralinį individualizmą, ji užprogramuoja vis didesnės socialinės problematikos patraukimą į individualią sferą ir neišvengiamai veda prie bendruomeniškumo naikinimo. Antra, ji privalo kažkam eiti iš paskos, kad galėtų įvardinti ir pašalinti trūkumus. Tai kritinė ideologija, kuriai savo prigimtimi mažai rūpi kūrybinis aspektas. „Šiandien jau reikia pripažinti, kad liberalų kritiniai sugebėjimai

---

⁵⁷ R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.353

⁵⁸ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 145

⁵⁹ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 1

dažnai didesni už mokėjimą pasiūlyti kokias nors pozityvias visuomenės moralinio atsinaujinimo programas⁶⁰. Puikiai galima suprasti, kokią įtaką politikai ir apskritai visam socialiniam gyvenimui gali padaryti kritinės ideologijos įsigalėjimas, kuomet ardomoji veikla užima kuriančiosios vietą.

Dworkino teorijoje, vadovaujantis jo paties logika, galima atrasti daugybę „prietarų“, kurie priimami jų nekvestionuojant. Tai galima pasakyti apie jo ginamą moralinį individualizmą: „kišimasis į laisvą žmogaus pasirinkimą daryti tai, ką jis gali norėti daryti, savaime ir be jokių papildomų sąlygų yra žmogiškumo įžeidimas, blogis“⁶¹. Kaip ir pats individas, moralinis individualizmas tampa abstrakčiu konstruktu, kuriuo remiamasi apmaštant socialinį gyvenimą ir pasirinkimus jame, tačiau neįtraukiant paties moralinio individualizmo į kritinio žvilgsnio lauką.

2.3 Moralinio individualizmo doktrinos kritika

Moralinis individualizmas liberalioje politikos sampratoje yra vienas iš pamatinių teiginių, naudojamų aptariant esminius politinės teorijos klausimus. Pats individas ir jo moralinė autonomija retai kada tampa tyrimo objektu, jie labiau tarnauja kaip liberaliosios teorijos prielaida, o ne objektas. Tačiau norint aiškiau suprasti pačią individo sąvoką bei jo autonomiją būtina prielaidą paversti objektu ir nuodugnai paaiškinti individo ir moralinio individualizmo sąvokų susiformavimo aplinkybes bei dabartinio jų pritaikomumo politinei teorijai ir praktikai problemas.

Autonomiško individo samprata ėmė formuotis kur kas anksčiau nei liberalizmas. Jos užuomazgas galima aptikti Renesanso mąstytojo Picco dela Mirandolos žmogaus sukūrimo mite, kuriame žmogaus prigimtis apibrėžiama ne kaip apribota duotybė, o kaip medžiaga. Dievas, anot Mirandolos, sukūręs žmogų jam tarė: „neduodame tau, o Adomai, nei nustatytos, nei būdingos išvaizdos, nei kokių nors ypatingų pareigų, kad vietą, išvaizdą ir pareigas turėtum pagal savo norą, savo valia ir savo sprendimu. Visų kitų būtybių prigimtis yra apibrėžta ir apribota pagal mūsų nurodytus dėsnius. Tau nėra jokių apribojimų: atiduodu tave į tavo paties rankas, kad pasirinktum savo prigimtį pagal savo valią [...]. Galėsi nusileisti iki žemiausių, neprotingų būtybių ir savo dvasios valia galėsi pakilti iki aukščiausių, dieviškų

---

⁶⁰ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 70

⁶¹ R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 375

būtybių“⁶². Žmogus tampa savipakankamu savo paties kūrėju ir formuotoju. Nuo šios žmogaus sampratos iki moralinio individualizmo belieka keletas žingsnių.

Pats pilietinės individualybės išskyrimas iš bendruomeninių atributų buvo gana ilgas procesas, kuriam didžiulę įtaką padarė „asketiškojo puritonizmo religinės doktrinos, suformavusios individo, kaip turinčio metafizinę ir moralinę vertę sampratas“⁶³. Individo idėjos kilmė yra tiesiogiai susijusi su krikščioniškąja teologija. Šios sąsajos aiškiai pastebimo Locke'o moralinio individualizmo pagrindime. Individo idėją naudojant dabartiniais laikais niekada negalima pamiršti, jog ji yra netekusi vieno iš esmingiausių savo atributų – metafizinių sąsajų su religine praktika (vėliau bus parodyta, jog ignoruojant šį faktą arba jį laikant pernelyg nereikšmingu, jog reikėtų naujai permąstyti individo sąvoką, klaidingai interpretuojamas individo ir visuomenės santykis). Krikščionybė suteikdavo individui vertę dėl galimo jo santykio su dievybe, o ne dėl to, jog jis tiesiog žmogus. Tačiau kartu tikėta, jog šio santykio atsiradimas nepriklauso nuo individo, tai greičiau malonės ženklas. Protestantizmas šią nežemiškos malonės dimensiją perkėlė į individą, malonę „iš nežemiško darinio padarant gyvenimo pasaulyje vediniu“⁶⁴.

Toks malonės sampratos pokytis radikaliai pakeitė individo tapatumą, moralinio autoriteto pagrindą bei visuomenės pobūdį. Naujas socialines sąlygas nulėmė ir žemiškai orientuota individo išganymo koncepcija. Jei anksčiau tikru ir šventu gyvenimo pašaukimu laikyta tik vienuolystė, nuo Reformacijos religiškai legitimuoti ir žemiškieji pašaukimai (apie tai kalba Max'as Weberis, pabrėždamas tamprų ryšio tarp protestantiškosios etikos ir ekonominės veiklos racionalizavimo egzistavimą). Be to, žemiška veikla galėjo būti pateisinama išganymo (seteriologiniu) požiūriu ne atsitveriant nuo šiaurinio pasaulio (taip darė vienuoliai), o priešingai - einant į pasaulį ir jį „užkrečiant“ „išrinktumo“ ir „vidinės malonės“ savybėmis. To niekada nedera pamiršti siekiant suprasti individualistinės Vakarų kultūros ir politikos ekspansyvumą.

Vėliau vykę procesai dažnai vadinami „malonės privatizavimo jausmu“: normatyvinės moralinės tvarkos ribos buvo perkeltos į individus, o pati malonė pakeista sąžine. Individualūs įsitikinimai bei vertybės tapo pagrindinėmis normatyvinės tvarkos ir dalyvavimo sąlygomis. XVIII a. liberalioje politinėje teorijoje iškilusi individo idėja

---

⁶² Dž. Piko dela Mirandola, „Kalba apie žmogaus orumą“. Filosofijos istorijos chrestomatija: Renesansas, sud. B. Genzelis, Vilnius: Mintis, 1984, p. 124

⁶³ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 18

⁶⁴ Ten pat, p. 88

nurodė į moralaus ir autonomiško individo egzistavimą, kuriam autonomiją suteikia vadovavimasis proto įsakymais.

Liberalioje teorijoje „protas užėmė dievybės vietą kaip visuotinių vertybių bei įsakymų šaltinis tiek etinėje, tiek socialinėje (tarpasmeninėje) srityse“⁶⁵. Tačiau netgi XVIII a. individas dar įkūnijo santykio su Dievu statusą: greta proto dar stovėjo transcendentinis matmuo (asketinio protestantizmo tradicija), kuris leido realią pilietinės visuomenės egzistavimo galimybę. Visgi Locke'o teorijoje į individą jau pradeda žiūrėti nebe kaip į nežemiškos bendruomenės narį, o tik kaip į šio pasaulio gyventoją. Toks individas tampa dvilypiu: iš vienos pusės jis savyje įkūnija tą visuotinę vertę, kuri anksčiau priklausė visumai, tačiau iš kitos pusės jis jau turi privačius interesus, kurie net gali prieštarauti visuotinėms vertybėms.

Net ir tokioje visuomenėje individų sutartys reprezentuodavo ne tik jų autonomiškumą, bet ir bendruomeniškumą. Dingus transcendentiniam lygmeniui ir likus tik protui (kuris socialinėje plotmėje reiškė rinkos mainų ryšius ir strateginę ar instrumentinę veiklą), vieninga socialinė visuma akivaizdžiai ėmė aižėti. Seligmano teigimu, XVII–XVIII a. moralinės tvarkos šaltiniai iš transcendentinės plotmės buvo perkelti į šiaurinę pasaulį (tuomet šiuo šaltiniu laikyta visuomenė). Tokia visuomenė dar turėjo etinę plotmę, todėl tai dar nebuvo grynai individų sutartimi sukurta visuomenė.

Ši visuomenės samprata žlugo galutinai susiformavus autonomiško individo idėjai. Žmogus tapo būtybe, kurios individualumas nebepriklausė nuo bendruomeninių ryšių. Klasikinėje politikos sampratoje socialinės tvarkos pamatu buvo laikoma kažkas išoriška pačiam socialiniam pasauliui. Politinės valdžios ir socialinės tvarkos pagrindu moderniojoje politikos sampratoje tapo autonomiškų individų sutarties idėja. Hume'ą galima laikyti vėlesnės liberaliosios minties pirmtaku: jis paneigė pradines liberalios politikos prielaidas. Hume'o žingsnis buvo paprastas, bet kartu lemtingas tolesnei liberaliajai minčiai: „yra“ ir „turėtų būti“ atskyrimas buvo kaip tik tas proto ir transcendentinio moralinio jausmo vienovės, kuria rėmėsi pirmieji liberalizmo atstovai, išardymas.

Nustatyta griežta riba tarp proto teiginių ir žmogiškosios veiklos motyvų, kuriuos nuo šiol galima paaiškinti jausmais ir aistromis. Žmogaus motyvacija siejama tik su aistromis, kurios „neturi privilegijuoto žinojimo, iš tiesų – jokių privilegijų žinoti

---

⁶⁵ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 116

visuotines tiesas“⁶⁶. Tuomet visuotinis gėris tampa tik individualių gėrių skaičiavimas ir nieko daugiau. Būtent dėl to šiuolaikinės idėjos apie gerovės valstybę neturi nieko bendra su aristoteliškąja visuotinės laimės idėja. Antikoje laimė nebuvo siejama su materialine gerove, o gerovės valstybėje apie ką nors kita išskyrus materialinius dalykus nekalbama. „Gerovė“ pakeitė „laimę“ jau pirmųjų utilitaristų idėjose dėl vienos paprastos priežasties: materialinę gerovę kur kas lengviau apskaičiuoti nei su dvasiniu komfortu siejamą laimę⁶⁷. Liberaliojoje politikoje gerovės siekis pirmiausia asocijuojasi su skurdo mažinimu. Ypač ankstyvoje liberalizmo stadijoje skurdas laikytas visų kitų blogybių priežastimi: nusikaltimų, smurto, amoralumo. Beje, skurdas sietas ir su racionalumo stoka.

Protas tampa naudos skaičiavimo priemone, jo pagalba žmogus gali apskaičiuoti savo naudą, kurią duoda visuotinių elgesio taisyklių laikymasis. Racionalus savanaudiškumas imtas įsivaizduoti arba kaip nešališkas protas (protas ir interesai, išlaisvinti nuo aistrų), arba kaip savasis „aš“, išlaisvintas nuo kitų žvilgsnių, t.y. tikrasis žmogus⁶⁸. Tokia racionalumo samprata pakeitė ir teisingumo supratimą: teisingai visuomenėje žmonės elgiasi ne dėl to, kad teisingumas laikomas transcendentiniu gėriu, o todėl, kad nori gauti kuo daugiau asmeninės naudos. Tokiu būdu teisingumas atskiriamas ne tik moralinio jausmo, bet ir nuo proto. Svarbu paminėti, jog vėliau imta atvirtai nepasitikėti visuotiniu protu, universalijas iškeliant už kalbos, taigi ir už proto (neįmanoma mąstyti gėrio).

Kantas savo politinėje teorijoje tvirtino, jog žmogaus autonomija gali būti užtikrinta tik dalyvaujant pilietinėse politinės veiklos struktūrose. Tačiau, moralę priskirdamas laisvės sričiai, o teisę – būtinybės, Kantas iš viešosios srities akivaizdžiai pašalina moralinę plotmę, ją perkeldamas tik į privačią sferą. Taip Kantas, manydamas, jog suderino politiką ir moralę, galų gale suabsoliutino, o ne įveikė minėtą Hume' o „yra“ ir „turi būti“ skirtį⁶⁹.

Viešojo erdvė tradicinėje politikos sampratoje laikyta ne neutralia mainų arena, o etinė sritis. Ši etinė sritis yra esminė žmonių moralinio tobulėjimo sąlyga. Graikai tikėjo, jog tikrai žmogiškas gyvenimas įmanomas tik polyje. Seligman teigimu, šias idėjas dar galima išvėlyti XVIII a. škotų švietimo filosofijoje, tačiau ne vėliau. Būtinybė skirti viešą ir privačią gyvenimo sferas atsirado tik tuomet, kai moraliniai

⁶⁶ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 54

⁶⁷ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 43

⁶⁸ Ten pat, p. 49

⁶⁹ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 63

jausmai buvo atskirti nuo teologijos, o prigimtinio geranoriškumo šaltiniai buvo perkelti į žmonių pasaulį. Transcendentiskai apibrėžiama moralė apimdavo abi šias sritis, panaikindama ryškesnius jų skirtumus.

Minogue teigimu, jei politinė teorija remiasi ne santykiu, o individais, ji neišvengiamai turi prasidėti žmogaus prigimties tyrimu. Tai akivaizdžiai matoma liberaliojoje politikos teorijoje. Norint atskleisti tikrą žmogaus prigimtį, imta šalinti tokius antrinius dalykus kaip individų ryšiai ir kurti grynąją būklę, kuriai nedaro įtakos joks socialumas. Tokią „laboratoriją“ žmogaus prigimčiai tyrinėti sukūrė liberalai prakalbo apie prigimtinę būklę. Žmogiškosios prigimties atskleidimas žadėjo didelę naudą: bendra prigimtis leidžia paaiškinti įvairialypę žmogiškąją veiklą vienu modeliu ar principu. Prigimtinu žmogumi laikytas individas, „sudarytas“ iš proto ir aistrų, t.y. žmogus paskelbtas tiesiog trokštančia būtybe⁷⁰. Individa valdo troškimai, o protas jį aprūpina priemonėmis, padedančiomis minimaliais kaštais įgyvendinti troškimus.

Tokia individo samprata leidžia lengvai suprasti, kodėl liberalioji mintis taip išryškina proto reikšmę. Žmoguje kyla daugybė aistrų ir troškimų, kurie gali būti vienas kitam prieštaringi, todėl galima pagrįstai kalbėti apie tam tikrą aistrų konfliktą pačiame žmoguje. Kaip politinėje realybėje konfliktuojančias puses turi teisę ir galią kontroliuoti suverenas, taip žmogaus prigimtyje reikia atrasti troškimus harmonizuojantį ir kontroliuojantį elementą. Šiuo elementu tampa protas, kuris svarbus tiek psichologiškai, tiek ir politiškai: kuo geresnis žmogiškosios veiklos koordinatorius ir gaivališkos laisvės suvaržytojas bus atrastas pačiame žmoguje, tuo mažiau tramdomojo darbo liks politinei valdžiai.

Jei žmogus iš principo paskelbiamas tik trokštančia būtybe, tuomet gyvybė tampa didžiausia vertybe, nes su mirtimi baigiasi ir visi troškimai. Mirtis laikoma didžiausiu blogiu. Valstybė individų sutartimi būtent tam ir sukuriama: ne kad pasiekti bendrąjį gėrį, o kad išvengti didžiausio blogio grėsmės natūralioje būklėje. Locke'o teorijoje „susiskaidę laisvi individai nutaria sukurti visuomenę tam, kad apsisaugotų vienas nuo kito“⁷¹. Apskritai, individų ar klasės kančios problematika liberaliajai teorijai itin aktuali: galima teigti, kad liberalioji politika tampa veikla, skirta ne pasiekti laimei, o sumažinti kentėjimą. Čia verta prisiminti ikimodernųjį aristokratiškąjį vertybių supratimą. Tuomet tikėta, jog prarasti garbę yra kur kas blogiau nei mirti.

---

⁷⁰ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 20

⁷¹ R. W. Grant, „Locke's Political Anthropology and Lockean Individualism“. *The Journal of Politics*, Vol. 50, No. 1, 1988, p. 45

Tačiau laikmetyje, kuriame pagrindinis racionalaus žmogaus tikslas yra išlikti gyvam, heroizmui, garbei ir nuoširdžiam patriotiškumui akivaizdžiai nebelieka vietos.

Individo, kaip aistrų valdomo gyvūno, samprata numato žmogaus konstravimo galimybę⁷². Tokia galimybė tampa reali todėl, kad patys troškimai, būdami pakankamai neaiškūs ir dviprasmiški, leidžia daugybę jų modifikacijų. Taip išnyksta kokybiniai žmonių skirtumai, nes patį žmogų konstituoja tik skirtinga jo poreikių sankloda. Tik nuo modernybės žmones galima skirstyti į tam tikrus psichologinius tipus, o tokiems, iš pirmo žvilgsnio individualiems, veiksams kaip savižudybė ir smurtas taikyti sociologinę analizę: iš principo Dworkino teorijoje liberalusis žmogus yra visiškai bendrybė, kurią nuo kitų skiria tik skirtinga jo poreikių kombinacija. Nenuostabu, jog tokia liberali individo samprata leidžia atsirasti psychologizmui, suponuojant, jog tiek kiekvieną individą, tiek atskirus socialinius reiškinius galima paaiškinti psichologijos metodais. Tačiau tokia nuostata yra nedovanotinas tikrovės supaprastinimas, kurį, deja, atlieka liberalioji ideologija.

Nors liberaliajame mąstyme, kaip ir apskritai moderne, protas ir racionalumas tapatinami tik su loginiu nuoseklumu, daug kam racionalumas asocijuojasi ne tik su galia pasirinkti tinkamas priemones nusistatytiems tikslams pasiekti, tačiau ir pasirinkti pačius tikslus. Manoma, jog individuali moralė racionaliam individui turėtų nurodyti, kuriuos poreikius galima tenkinti, o kuriuos – ne. Visgi iš principo visi individo veiksmai, jei jie determinuoti troškimų, yra egoistiniai. Jie skiriasi tik tuo, kad vieni iš jų yra garbinami, o kiti smerkiami. Troškimų valdymas tampa tik priemone pasiekti didesnę pasitenkinimą ateityje, o tai neturi nieko bendra su morale.

Moralė tik liberaliojoje teorijoje tampa rimta politine problema. Tai neišvengiama, jei ją siekiama perkelti į privačią sferą. Formalizavus ir racionalizavus moralės normas, galima kur kas efektyviau prognozuoti žmonių elgesį. Jei moralės normos formuojasi spontaniškai ir nekontroliuojamai, žmonių elgesio socialiniai padariniai gali būti nenuspėjami. Ir priešingai, „jei žmonės elgiasi racionaliai, jie yra prognozuojami“⁷³. Tai žinant visiškai nestebina liberaliosios politikos siekis racionalizuoti ir kodifikuoti žmonių veiklą įvairiais etikos kodeksais. Tai vienas iš liberaliosios politinės minties paradoksų, kuomet moralės normos, prieš perkeliama į privačią sferą, pirmiausia yra nustatomos viešajame lygmenyje. Tai sukuria tiek gryno moralinio individualizmo, tiek ir valstybės neutralumo iliuzijas. Be to, liberalizmas

---

⁷² K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 46

⁷³ Ten pat, p. 67

ignoruoja faktą, jog moralinė patirtis randama bet kurioje žmogiškojoje veikloje, o ne tik privačioje sferoje. Toks moralės nepaisymas neapsieina be rimtų socialinio ir politinio gyvenimo interpretavimo klaidų. Bandymai žmogiškąją veiklą aiškinti tik per racionalumo prizmę neabejotinai iškraipo realybės suvokimą, nes žmonės nėra vien tik racionalios būtybės, t.y. „jie nėra nenutrūkstamai racionalūs“⁷⁴.

Autonomiškas individas ir dabar tebėra svarbiausia politinio gyvenimo prielaida. Tai patvirtina Dworkino liberalioji teorija. Tačiau socialinės sąlygos, davusios impulsą atsirasti moralinio individualizmo idėjai, ir šiuolaikinių valstybių socialinė sankloda yra visiškai skirtingos. Išnykus ankstyvosios pilietinės visuomenės, grindžiamos natūralia simpatija ir moralinius jausmu, sampratai, autonomiško individo įtvirtinimas bendruomenėje tapo labai problematiškas, o nuosekli visuomenės vizija – sunkiai įgyvendinama⁷⁵. A. Baieris pabrėžia lemtingą pačios individo sąvokos įsigalėjimo reikšmę: „Jei asmuo bus apibrėžiamas kaip individas, jis primygtinai reikalaus skaidyti tai, kas buvo bendra, kartu užtemdydamas skaidymo pėdsakus ir neprisimdamas atsakomybės nei už šį lemiamą veiksma, nei už jo pasekmes“⁷⁶.

Seligmano teigimu, šios problemos kyla dėl to, jog šiuolaikinės liberalios individualistinės visuomenės prielaidos ima kirstis su pilietinės visuomenės idėjos suponuojamu individų savitarpiškumu. Tuomet, kai individai apibrėžiami vienu universaliu požiūriu, jų tarpusavio santykiai gali būti pagrįsti tik asmeninės naudos principu. Vadinasi, šie santykiai praranda bet kokią atramą bendroje etinėje erdvėje. Akivaizdu, jog moralinio individualizmo idėją liberalusis mąstymas išrutuliojo iki kraštutinumo: pradėjus nuo asmeninės sąžinės etinio pagrindimo protestantizme pereita prie bet kokios autonomiškos vertės atėmimo iš viešosios individų erdvės⁷⁷.

Šiuolaikinės pilietinės visuomenės, kurioje autonomiški individai tuo pat metu būtų ir solidarūs, atsiradimui trukdo liberalaus mąstymo nubrėžti proto principai, kuriais paremta pati pilietiškumo idėja. Šiuolaikinėse valstybėse proto ir teisinės lygybės sąvokos reiškia kone tą patį. Tačiau moderniaisiais laikais proto sričiai buvo paliktas tik instrumentinis – kalkuliacinis priemonės ir tikslo santykis, atimant iš racionalumo bet kokią etinę vertę⁷⁸.

---

⁷⁴ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 75

⁷⁵ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 77

⁷⁶ A. C. Baier, „How Can Individuals Share Responsibility?“. *Political Theory*, Vol. 21, No. 2, 1993, p. 245

⁷⁷ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 170

⁷⁸ Ten pat, p. 158

Liberalusis moralinio individualizmo suabsoliutinimas, kuriam pradžią davė Locke'as, turėjo nenumatytų pasekmių: „pagrindinės ir kilniausios vertybės iš viešojo gyvenimo pasitraukė į transcendentinę mistinio gyvenimo sritį arba į brolišką bei asmeninių žmonių santykių sritį“⁷⁹. Kalbant apie moralinį individualizmą kaip šiuolaikinės politikos pagrindą visada būtina prisiminti, jog ši sąvoka nuėjo savitą raidos kelią ir dabartiniu metu išreiškia visiškai kitus dalykus nei ankstyvajame liberalizme. Esminis šios sąvokos prasmės pokytis glūdi moralinių individo ryšių su bendruomene praradime. „Kažkoku būdu vertybinių požiūrių suvisuotinimas (įkūnytas žmogaus teisėse) užleido vietą vertybių privatizavimui (beveik būtų galima sakyti – partikuliarizavimui)⁸⁰. Liberalusis mąstymas iš pilietiškumo idėjos ištrynė visuotinių moralinių jausmų solidarumą, kuris buvo pilietinės visuomenės idėjos branduolys.

Baigiant šį skyrių galima konstatuoti, jog liberaliąją pilietinės visuomenės idėją suformavo tiek protas, tiek ir apreiškimas (duodantis bendras moralės normas individams). Akivaizdu, jog bandymas sukurti pilietinę visuomenę remiantis dabartine moralinio individualizmo samprata yra pasmerktas daugybei prieštaravimų. „Vakarų socialinio gyvenimo modernizacija turi ir savo tamsiąją pusę – politiškai laisvas individas tampa savo paties perdėto individualizmo auka“⁸¹. Kiekvienas pilietiškumo išplėtimas ir moralinio individualizmo suabsoliutinimas kartu pakerta savitarpiškumą ir bendruomeniškumą – pilietiškumo ir pilietinės visuomenės esminius pagrindus.

---

⁷⁹ H.H. Gerth, C. Wright Mills (ed), *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge, 1995, p. 155

⁸⁰ A. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 159

⁸¹ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 148

3. Valstybės neutralumo samprata

3.1. Locke'o tolerancijos idėjos implikacijos

Tyrinėtojai, analizuojantys valstybės neutralumo idėją ir bandantys atsekti jos šaknis, savo rašinius dažnai pradeda Locke'o tolerancijos idėjos aptarimu. „Liberalios valstybės veikimo ribų nubrėžimas susidūrus su kontraversiškomis gero gyvenimo koncepcijomis yra vienas pagrindinių liberaliosios teorijos klausimų, kilusių nuo Locke'o „Laiškų apie toleranciją“ atsiradimo“⁸². Tiesiogiai neanalizavęs neutralumo idėjos, Locke neabejotinai yra pagrindinis jos vystymo liberaliojoje teorijoje įkvėpėjas.

Valstybės neutralumo idėja Locke'o teorijoje yra susijusi su valstybei ar pilietinei visuomenei keliamais tikslais. Akivaizdu, jog klasikinėje politikos sampratoje negalėjo būti reikalaujama valstybės neutralumo: juk vienas pagrindinių politinės bendruomenės tikslų buvo galutinis žmogiškosios prigimties išpildymas, žmonių moralinio charakterio suformavimas bei visuotinės laimės (gr. ευδαιμονία) pasiekimas. Tokiai valstybei keliami moraliniai tikslai prieštarauja neutralumo reikalavimui. Liberaliojoje politikos sampratoje moraliniai dalykai yra vienareikšmiškai patraukti į individo pusę. Locke'as savo teorijoje valstybei kelia kur kas kuklesnius tikslus: saugoti individų nuosavybę⁸³ (jį suprantant bendraja prasme – kaip individų laisvę, turtą, sveikatą).

Nuosavybės apsauga nėra minimalus valstybės tikslas, kurį užtikrinus piliečiai bendra valia gali kelti kitus, aukštesnius tikslus. Valstybė „negali turėti kito tikslo ir mato, išskyrus tos visuomenės narių gyvybės, laisvės ir nuosavybės apsaugą“⁸⁴ Reikalavimas valstybei siekti kitų tikslų tiesiog „netilptų“ į Locke'o teoriją, nes joje numatomas absoliutus valstybės narių sutarimas tik vienu klausimu: minėta apsauga. Bet kokių kitų tikslų kėlimas, nors ir bendrosios valios aktu, Locke'ui atrodo neleistinas, nes tokiu atveju reikėtų kalbėti apie valdžią, kuri įgyvendina ne visiems vienodai svarbią politiką.

Pats Locke'as daugiausia dėmesio skyrė skirtingų konfesijų toleravimui ir valstybės neutralumui jų atžvilgiu: „toleravimas tų, kurie skiriasi nuo kitų religiniuose dalykuose, taip gerai atitinka Evengeliją ir tikrą žmonijos protą, jog atrodo absurdiška

---

⁸² R.C. Sinopoli, „Liberalism and Contested Conceptions of the Good: The Limits of Neutrality“. *The Journal of Politics*, Vol. 55, No. 3, 1993, p. 661

⁸³ Dž. Lokas, *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 84

⁸⁴ Ten pat, p. 148

žmonėms būti tokiems akliems, kad nepastebėtų šios tolerancijos būtinumo teikiamos naudos“⁸⁵. Liberaliojoje politikoje valstybės neutralumo didėjimas yra „užkoduotas“: „vėlesnių laikų liberalų samprotavimai apie laisvą rinką, negatyviają laisvę ir moralinį individualizmą yra išvestiniai šio Locke‘o atradimo požiūriu“⁸⁶. Locke‘o pasiūlyta religinė tolerancija iš tiesų yra tik neutralumo ir tolerancijos eros pradžia.

Kalbėdamas apie toleranciją Locke‘as pažymėjo, jog labiausiai valstybei „nepavaldi“ yra žmogaus dvasia. Valstybė vienintelė disponuoja teise į prievartą: tai pagrindinis įstatymų įgyvendinimo garantas. Jei valstybė imtų reguliuoti dvasinę žmonių veiklą, ji tiesiog neturėtų priemonių įgyvendinti saviems tikslams. Šios idėjos tampa dar vieno liberalios politikos sampratos paradokso priežastimi. Formaliai liberalioji politika yra neutrali dvasinių dalykų žmogaus gyvenime atžvilgiu. Tačiau tik nuo liberalizmo visuotinis individų švietimas, kaip ir moralė, tampa politine problema. Locke‘o idėjos apie individų švietimą dar nebuvo akivaizdžiai išreikštos (nors jau buvo numatoma, kad valdžios „geraširdiška globa, kurią sudaro bet kurio žmogaus mokymas, įtikinėjimas ir išpėjimas, negali būti nesuteikta“)⁸⁷, tačiau jau Millis ar Kantas atvirai deklaruoja, jog liberaliose visuomenėse individus būtina „paruošti“ laisvei. Apie tai, kodėl liberaliajai teorijai individų švietimas tampa politiniu tikslu, bus kalbama trečiojoje šio skyriaus dalyje.

Valstybės tikslas Locke‘o teorijoje apsiriboja kliūčių teisėtai ir racionaliai individualiai veiklai pašalinimu. Čia negalima kalbėti apie tam tikrą pozityvų tikslingumą, jį suprantant kaip individų kreipimą gėrio ar teisingumo link. Sielos reikalai, anot Locke‘o, priklauso individui ir tik jam jie turi būti palikti. Net jei individui jie nerūpi, valstybė negali priversti jais rūpintis, lygiai taip pat, kaip ji negali priversti žmonių tapti turtingais ar stiprios sveikatos. Visgi pažymima, jog Locke‘o pasiūlytas tolerancijos modelis nėra susijęs vien su negatyvia valstybės tolerancijos ir neutralumo idėja. Locke‘as kalbėjo ir apie pozityvią individų pareigą gerbti ir toleruoti kitų žmonių įsitikinimus ir vertybes. Tokia tolerancijos idėja numato pilietinės visuomenės, kurioje individai ne tik ima, bet ir kažką duoda, egzistavimą⁸⁸.

---

⁸⁵ J. Locke, *A Letter Concerning Toleration*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1983, p.25

⁸⁶ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 167

⁸⁷ J. Locke, *A Letter Concerning Toleration*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1983, p.35

⁸⁸ A. G. Wilhelm, „Good Fences and Good Neighbors: John Locke’s Positive Doctrine of Toleration“. *Political Research Quarterly*, Vol. 52, No. 1, 1999, p. 164

3.2 Ronaldo Dworkino lygybės sąvoka ir valstybės neutralumas

Anksčiau minėta pamatinė individų teisė į lygybę Dworkino teorijoje turi tiesioginių sąsajų su liberaliaja valstybės neutralumo idėja. Žinoma, prie šios idėjos mąstytojas prieina kiek neįprastu būdu. Apskritai laisvės, kaip pamatinio individo atributo, pakeitimas lygybe, Dworkinui pelnė originalaus liberalaus mąstytojo vardą. Valstybės neutralumas čia reiškiasi vienodu rūpesčiu ir pagarba individui⁸⁹. Šis vienodas rūpestis ir pagarba reiškia tai, jog „kiekvieno bendruomenės nario norus [valstybė] traktuoja kaip lygiaverčius bet kurio kito norams, be jokios lengvatos ar nuolaidos, kuri atspindėtų pažiūrą, kad tas narys yra vertas daugiau ar mažiau pagarbos arba kad jo pažiūros vertos daugiau ar mažiau pagarbos negu bet kurio kito“⁹⁰. Ši Dworkino pozicija sutampa su utilitarizmo nuostata, jog visi žmonių poreikiai iš esmės yra vienodai vertingi. Tačiau kalbant apie utilitarizmo bendros naudos principą akivaizdu, jog Dworkino ir utilitarizmo pozicijos radikaliai išsiskiria.

Dworkino lygybės idėja savyje talpina neutralumo principą, nes pagarbų elgimasis su žmonėmis numato jų skirtingų gyvenimo sampratų gerbimą⁹¹. Priimdama politinius ir teisinius sprendimus, valdžia negali remtis kuria nors moraline pozicija ir ją priešpastatyti kitoms kaip vertingesnę. Tuo remdamasis Dworkinas aštriai kritikavo bet kokius bandymus kriminalizuoti tokius dalykus kaip pornografijos kūrimą ir platinimą, homoseksualius santykius ar prostituciją, apeliuojant į šių dalykų amoralumą. Kalbėdamas apie valstybės paramą menui mąstytojas palaiko ekonominį požiūrį, teigiantį, jog meno remti nebūtina, jį turi „vartoti“ individai ir už tai mokėti pinigų. Elitinis požiūris akcentuoja aukštųjų menų rėmimą turint intenciją puoselėti kultūros klestėjimą. Dworkinui „elitinis požiūris atrodo pasipūtusiai paternalistinis“⁹². Nesuvokiama, jog aukštieji menai yra etalonas, į kurį sąmoningai ar ne krypsta masinė kultūra. Juos apleidus masinė kultūra regresuoja: ji darosi vis labiau primityvi ir lėkšta. Tai neabejotinai daro įtaką ir politikai: masinė kultūra yra tampriai susijusi su politine kultūra, ypač demokratijose.

Valstybė iš principo turi atsisakyti tokių sąvokų kaip „aukšta“ ir „žema“ moralė, „vertinga“ ir „nevertinga“ veikla. Valstybės neutralumo idėja yra neatsiejama

⁸⁹ P. D. Marneffe, Liberalism, Liberty, and Neutrality“. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 19, No.3, 1990, p. 271

⁹⁰ R. Dworkin, *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 385

⁹¹ R. Lanton, „Whose Right? Ronald Dworkin, Women, and Pornographers“, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 19, No. 4, 1990, p. 315

⁹² R. Dworkin, Principo reikalas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 311

nuo individo autonomiškumo, t.y. sugebėjimo laisvai pasirinkti gėrio sampratą⁹³. Jei gerbiama individo autonomija, valstybės neutralumas tampa neišvengiamu. Skirstydama išteklius valstybė negali teikti jokių prioritetų vieniems individams (ar jų grupėms) prieš kitus, nes nėra jokio objektyvaus kriterijaus, kuris padėtų pasakyti, kuri moralinė pozicija yra pranašesnė už kitas. Tačiau tokia pozicija ignoruoja faktą, jog „piliečių laisvas pasirinkimas savo prasmę įgyja tik todėl, kad vieni dalykai žmonių gyvenime yra reikšmingesni už kitus“⁹⁴.

Galima kelti klausimą, ar valstybė gali apskritai kalbėti apie bet kokius etinius idealus, jei valdžios veiksmų individo atžvilgiu doroviniai ir vertybiniai motyvai bei argumentai turi būti griežtai eliminuoti. Atrodo, jog toks valstybės neutralumo suvokimas radikalizuojamas iki galo. Čia nebelieka netgi racionalumo kriterijaus, kuriuo būtų galima „patikrinti“ moralinės pozicijos pagrįstumą ir kuriuo rėmėsi klasikinė liberalioji politikos samprata. Visgi gali būti, jog tokia valstybės neutralumo samprata gali pakirsti pačią moralinio individualizmo idėją. Valstybės neutralumas negali apsaugoti pliuralistinės kultūros egzistavimo – būtinos sąlygos prasmingiems individualiems pasirinkimams⁹⁵. Tarp valstybės neutralumo skatinimo ir moralinio individualizmo sąlygų užtikrinimo nėra savaiminio ryšio.

Dworkino teorijoje valstybės neutralumo idėjas neabejotinai implikuoja jo nusistatymas prieš moralės objektyvumo svarbą. Teigiama, jog Dworkinui „moraliniuose ginčuose apeliacijos į objektyvumą yra nereikšmingas dalykas“⁹⁶. Gal būt toks objektyvių moralinių argumentų egzistavimo neigimas ir gali padėti mąstytojų žvilgsnius iš metaetikos vėl nukreipti į kasdieninius moralinius vertinimus, tačiau kartu jis pakerta galimybę kalbėti apie bendras moralės normas ir jų šaltinius: tradicijas, kultūrą, religiją. Akivaizdu, jog Dworkino preferencijos yra kitos nei ką tik išvardinti dalykai. Jo valstybės neutralumo idėja „išreiškia esminį liberalizmo išsipareigojimą pirmenybę teikti individualioms teisėms ir autonomijai“⁹⁷.

---

⁹³ A. D. Mason, „Autonomy, Liberalism and State Neutrality“. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 40, No. 161, 1990, p. 433

⁹⁴ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 67

⁹⁵ W. Kymlicka, „Liberal Individualism and Liberal Neutrality“. *Ethics*, 1989, p. 893

⁹⁶ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aurius, 2003, p. 137

⁹⁷ D. C. Paris, „The „Theoretical Mystique“: Neutrality, Plurality, and the Defense of Liberalism“. *American Journal of Political Science*, Vol. 31, No. 4, 1987, p. 911

3.3 Valstybės neutralumo doktrinos kritika

Valstybės neutralumo idėja yra giliai įaugusi į liberaliojo mąstymo struktūrą. Šią idėją rasime tiek liberalizmo pradininko Locke'o raštuose, tiek ir Dworkino bei kitų šiuolaikinių liberalų apmąstymuose. „Liberalai tradiciškai pripažįsta gero gyvenimo sampratų įvairovę ir yra įsitikinę, kad politinė valdžia negali teikti pirmenybės kuriai nors vienai iš moralinių, religinių ar filosofinių gėrio sampratų“⁹⁸. Tačiau čia būtina išvelgti nuoseklią neutralumo idėjos raidą, susijusią su specifinių dalykų perkėlimu iš viešosios sferos į privačią. Locke'as kalbėjo apie religinę toleranciją ir tvirtino, jog neutrali valstybės pozicija religinių klausimų atžvilgiu bus naudinga tiek individams, tiek pačiai valstybei. Dworkinas kalba apie kur kas platesnį klausimų lauką, kurių atžvilgiu valstybė neturėtų išreikti šališkos nuomonės. Tokių valstybės neutralumo didėjimą paaiškinti visai nesunku: liberaliojoje teorijoje (o taip pat ir praktikoje) iš viešosios sferos metodiškai buvo šalinama religija, vėliau – moralė. Būtina suprasti, jog toks privačios sferos plėtimas viešosios erdvės sąskaita yra užprogramuotas liberalaus mąstymo logikos. Gali atsitikti, jog neutralumo idėja vieną dieną pavirs paprasčiausiu abejingumu bet kokioms bendroms prasmėms.

Valstybės neutralumo idėja galėjo atsirasti tik tuomet, kai buvo surastas bendras racionalumo kriterijus, kurio vedami individai galėjo elgtis daugiau ar mažiau nuspėjamai. Liberalioji politika tapo neįsivaizduojama be visuotinio švietimo projekto. Locke'ui žmogų paskelbus *tabula rasa*, kuri vėliau suformuoja gaunami išpūdžiai, atsiranda būtinybė masiniam liaudies švietimui tam, kad ji taptų liberali, t.y. atsikratytų blogų išpūdžių suformuotų prietarų ir stereotipų bei perimtų teisingą realybės supratimą. Iš tiesų švietimo paskirtis yra „išmokyti“ žmones trokšti socialiai priimtinių objektų⁹⁹.

Nuo šios idėjos paskelbimo atsiranda visuomenės skirstymas į racionalius ir apsišvietusius individus bei į tuos, kurie liko valdomi senųjų prietarų. Akivaizdu, jog apsišvietusieji turi natūraliai perimti liberalų tikrovės supratimą, kuriame svarbiausiais dalykais laikoma individo laisvė, autonomija ir t.t. Tokiu būdu liberalus mąstymas imamas tapatinti su racionalumu, kitoki tikrovės supratimą tiesiog paskelbiant senų prietarų neatsikračiusiu ir autonomiško mąstymo nesuformuotu realybės suvokimu. Tačiau būtina nepamiršti, jog liberalusis pasaulėvaizdis, kad ir kaip apeliuotų į

---

⁹⁸ A. Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Auribus, 2003, p. 43

⁹⁹ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 36

visuotinumą, yra tik viena iš daugelio pasaulėžiūrų, neturinti išskirtinio ryšio su racionalumu.

Tik moderne švietimas įgauna tokią didžiulę politinę svarbą. Gana greit pastebėta, jog vadinamieji „proto“ įstatymai yra tampriai susiję su išorine valdžia. Kuo labiau, Kanto žodžiais tariant, žmonės sutinka atsisakyti nevaržomos laisvės dėl protingumu pagrįstos laisvės, tuo mažiau išorinių suvaržymų prireikia individui suvaldyti: kuo daugiau individų bus išmokyti save valdyti, tuo mažiau reikės politinės valdžios. Akivaizdu, jog švietimas liberalioje politikoje turi būti ideologizuojantis, o su autonomišku mąstymu siejasi tik tiek, kiek pats autonomiškas mąstymas yra siejamas su racionalumu (t.y. su loginiu nuoseklumu). Be to, nesunku pastebėti, jog nuo tokių savęs valdymo idėjų iki demokratinio politinio režimo tėra vos keletas žingsnių.

Be to, įgyvendinant tokį projektą neišvengiamai reikia išspręsti tarp žmonių kylančių konfliktų problemą. Dažniausiai konfliktų priežastys būdavo siejamos su skirtingais religiniais ar moraliniais įsitikinimais ir vertybėmis. Liberalizmas šią problemą išsprendė pakankamai paprastai: pradedant Locke'o visų religinių pozicijų vertės suvienodinimu ir baigiant Dworkino teiginiais apie visų gyvenimo formų vienodą vertingumą, bandoma įteigti mintį, jog visi įsitikinimai ir vertybės neturi didesnių kokybinių skirtumų. Pasitelkusi tolerancijos idėją, liberalioji politika stengiasi paneigti skirtumų svarbą. „Lygiai kaip liberalai tiki, jog gėris visada sutampa su tuo, ko žmonės nori, taip pat jie mano, kad gali egzistuoti įvairovė be kentėjimo. Istorijoje maža faktų, kurie paremtų šią viltį, daug daugiau tų, kurie jai prieštarauja“¹⁰⁰.

Šis harmoningos įvairovės įsigalėjimas bei valstybės neutralumo suabsoliutinimas siejamas su politikos dabartine jos prasme išnykimu ir „galios apsėstų politikų“ eros pabaiga. Tai vienas iš liberalios politikos prieštaravimų, kurį pastebėjo daugelis mąstytojų ir kuris yra susijęs su pamatinėmis liberalios politikos nuostatomis (jau Locke'as kalbėjo, jog idealiai veikiant prigimtiniam įstatymui politinė bendruomenė būtų nereikalinga). Suradus moraliai pateisinimus karo pakaitalus, apšvietus neracionalius ir prietaringus žmones, perauklėjus nusikaltėlius, nuskaidrinus žmonijos tikslus, politika turėtų virsti vien technine veikla, kuriai vadovautų socialiniai ir politiniai mokslininkai¹⁰¹. Toks politikos formalizavimas tiesiogiai vestų prie moralės formalizavimo ir jos subordinavimo socialiniams mokslams, nes moraliniais principais

---

¹⁰⁰ K. Minogue, *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963, p. 78

¹⁰¹ Ten pat, p. 61

būtų paverstos socialiai būtinos normos. Todėl kartu su politika autonomiškumą prarastų ir moralė.

Apie tai kalbėjo ir Carlas Schmittas. Savo garsiajame veikale „Politiškumo samprata“ vokiečių mąstytojas atvirai teigia, jog kantiškosios pasaulinės federacijos, t.y. amžinosios taikos sukūrimo idėjos, taip pat liberalieji neutralumo ir universalumo idealai savyje turi antipolitišką nusistatymą, nes siekia realizuoti esminio politikos elemento – draugo/priešo perskyros – sunaikinimą¹⁰². Liberalioji mintis, bandydama įgyvendinti šiuos idealus, nemato pačios politikos esmės – nuolatinės konfrontacijos galimybes.

L. Siedentopas išskėlė mintį, jog valstybės neutralumo idėja tėra fikcija, neturinti nieko bendra su realybe. Kad ir kiek liberalai kalbėtų apie valstybės neutralumo reikšmę, negalima nepaisyti minties, jog pati „valstybė nėra doroviškai neutralus mechanizmas, ne vien mašina. Pačioje valstybės idėjoje yra „gili“ vertybė, būdinga ne visoms žmonių visuomenėms [...]. Ta vertybė yra žmonių lygybė, tikėjimas visų žmonių doroviniu vertingumu“¹⁰³. Tai stiprus argumentas, griaunantis Dworkino valstybės neutralumo koncepciją. Ši kritinė mintis turi neleisti pamiršti, jog nešališkas procedūras siūlanti liberalioji tradicija yra šališka būtent savo neutralumu ir savotiška individo samprata. Tai pamiršus nepamatuotas liberalių ir demokratinių idėjų eksportas ne į Vakarų kultūros šalis gali turėti skaudžių nenumatytų pasekmių. Be to, ši L. Siedentopo idėja, jei ji iš teisinga, griauna bet kokias liberalų pretenzijas į jų pasaulėžiūros universalumą.

B. Ackermano teigimu, valstybės neutralumo idėja tėra iliuzija, liberalių mąstytojų iškeltas idealas. Bandyamas realiai įgyvendinti šį idealą, „gali sunaikinti savičiausią politikos aspektą: negalimybę jos redukuoti į neutralų socialinės inžinerijos mokslą“¹⁰⁴. Politika, tapusi socialine inžinerija, t.y. tik technine veikla, taptų vienpusiška ir vienmatė, nes ignoruotų tai, kas žmones daro tikrais žmonėmis – jų vertybines nuostatas. Šiuolaikinė liberali politika dažnai siejama su nešališkumo imperatyvų įgyvendinimu. Tačiau „pažvelgus giliau matyti, kad ji [dabartinį politinį gyvenimą – M.S.] nuolatos persekioja įvairūs politinio racionalizmo ir romantizmo sąlygojami šališkumai“¹⁰⁵.

---

¹⁰² C. Schmitt, *The Concept of the Political*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996, p. 35

¹⁰³ L. Siedentop, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2003, p. 100

¹⁰⁴ B. A. Ackerman, „What Is Neutral about Neutrality“. *Ethics*, Vol. 93, No. 2, 1983, p. 372

¹⁰⁵ A. Jokubaitis, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p.218

Išvados

Pasitelkiant trijų pamatinių liberalios politikos sampratos prielaidų analizę šiame darbe buvo siekiama ne tik nurodyti liberalios teorijos trūkumus, tačiau ir atskleisti giluminę liberaliosios minties struktūrą. Liberaliojoje žmogaus teisių doktrinoje, kurią atskleisti padėjo Locke'o ir Dworkino idėjų analizė, tokių pamatinių teisių kaip gyvybė, laisvė, nuosavybė ar (išskirtinai Dworkino atveju) lygybė, šaltiniu laikoma racionalioji žmogaus prigimtis. Tiek tradicija, tiek ir religinės normos nelaikomos prigimtinių teisių šaltiniais. Nors ir pripažįstant didžiulį individą išlaisvinantį poveikį, kurį darė ir tebedaro liberalioji žmogaus teisių doktrina, būtina pabrėžti, jog prigimtinės teisės prisideda prie bendruomenės bei bendrų vertybių nykimo ir skatina individų atomizavimąsi. Tai tiesiogiai atsiliepia individų dalyvavimui politiniame gyvenime: tenka pripažinti, jog žmonių aktyvumas mažėja.

Pati žmogaus teisių idėja kilo iš krikščioniškosios (o tiksliau – protestantiškosios) dievo valdomos individų bendruomenės vizijos. Ankstyvojo liberalizmo, kurią reprezentuoja Locke'o politinė teorija, žmogaus teisių doktrina yra neatsiejama nuo transcendentinio dorovės šaltinio, kurio akivaizdžiai nebelieka Dworkino liberaliojoje teorijoje. Sekuliarizuotoje žmogaus teisių doktrinoje teisės imamos traktuoti kaip skydas, garantuojantis individualių poreikių tenkinimą. Racionalumo metodiškas tapatinimas su naudos maksimizavimu ir loginiu nuoseklumu neišvengiamai užprogramuoja nesibaigiantį individų poreikių, todėl ir „prigimtinių“ teisių gausėjimą.

Nuodugnesnė žmogaus teisių doktrinos analizė leidžia daryti išvadą, jog liberalus šių teisių traktavimas kaip prigimtinių yra nepagrįstas pilietinių teisių suabsoliutinimas. Pilietines teises pavadinus „žmogaus“ ar „prigimtinėmis“, išnyksta iki tol akivaizdžios šių teisių sąsajos su nacionalinės valstybės atsiradimu. Liberalų siekis universalizuoti individo racionalumą ir moralės normas, pilietinių teisių, kurių egzistavimas apribotas politine bendruomene, ribas išplečia iki visos žmonijos. Tačiau liberalizmo kritikai pastebi, jog tiek pats „individas“, tiek ir jo „prigimtinės“ teisės neegzistuoja tol, kol nėra valstybės ir nustoja egzistuoti tuomet, kai valstybės nebelieka.

Moralinis individualizmas liberaliojoje politikos sampratoje yra vienas iš pamatinių principų, naudojamų aptariant individo ir visuomenės santykį, bendrojo gėrio idėją. Individo idėja tampa centrine politikos sąvoka. Moralinio individualizmo užuomazgas galima pastebėti jau Renesanso humanistų darbuose, o jo šaknys

neabejotinai glūdi krikščioniškoje teologijoje. Locke'o teorijoje dar galima atsekti individo įkūnytą santykio su Dievu statusą, kylantį iš asketinio protestantizmo tradicijos. Šiam santykiui sunykus, individo autonomijos pagrindu tampa vien jo įgimtas racionalumas.

Išorinių moralinių autoritetų praradimas liberalius mąstytojus paskatino susidomėti žmogaus prigimtimi. Liberalai sukūrė „laboratoriją“ grynai žmogaus prigimčiai tirti – prigimtinės būklę. Šioje „laboratorijoje“ atrasta, jog individas yra protaujantis ir egoistinių interesų valdomas gyvūnas. Bendruomenę liberaliojoje teorijoje tokie individai sukuria siekdami geriau patenkinti savo saugumo poreikius: akivaizdu, jog vertybinį politinio gyvenimo ir bendruomenės statusą pakeičia instrumentinis. Bendruomenė reikalinga tik tiek, kiek ji padeda patenkinti individų poreikius.

Autonomiškas individas jau Locke'o teorijoje tampa tiek teisių, tiek ir moralės legitimavimo šaltiniu. Dworkino politinė teorija persmelkta minties, jog iš žmogaus racionalumo galima išvesti ir moralės normas, ir teisingumo principus. Racionalus individas liberaliojoje teorijoje paradoksaliai įkūnija visuotinybę. Toks autonomiško individo suvokimas implikuoja mintį, jog aistras suvaldę ir tobulai protu besivadovaujantys liberalų individai būtų stebėtinai vienodi (individų suvienodėjimo tendencijas atspindi psichologizmo atsiradimas). Moralinio individualizmo paradoksalumas slypi tame, jog liberalioji teorija, prieš leisdama pasirinkti bet kokią moralinę poziciją individui per racionalumo sąvoką suteikia vienmatį tikrovės suvokimą.

Moralinio individualizmo doktrinos analizė puikiai atskleidžia esminę liberalizmo ideologijos savybę: sukurta siekiant apginti individą nuo valdžios represijų ir sugriauti jo priespaudą įtvirtinančią socialinę sanklodą, liberalizmo ideologija gyvybingumo semiasi iš kritinės veiklos. Tai kritinė ideologija, kuri privalo eiti kažkam iš paskos ir šalinti trūkumus; kūrybinis aspektas (moralinio charakterio formavimas, dorybių etika) liberalams dažnai išsprūsta iš akiračio. Kritinė ideologija socialiniam gyvenimui ypač reikalinga, tačiau jos vienpusiškas įsitvirtinimas gali imti trukdyti pozityvių socialinių aspektų formavimui.

Valstybės neutralumo idėja yra giliai įaugusi į liberaliosios minties struktūrą. Bet koks moralinio individualizmo pripažinimas neišvengiamai politinę valdžią įpareigoja neteikti pirmenybės kuriai nors moralinei, religinei ar filosofinei gėrio sampratai. Su vis didesniu viešų dalykų patraukimu į privačią sferą valstybės

neutralumas tam tikrų dalykų atžvilgiu yra linkęs didėti. Tai, ką Locke'as savo teorijoje įtraukė į neutralumo lauką (religiniai įsitikinimai) nebepatenkino vėlesniųjų liberalių mąstytojų. Dworkinui neutralumas jau asocijuojasi su lygiaverčiu bet kokių individo norų traktavimu.

Pati valstybės neutralumo idėja galėjo kilti tik tada, kai buvo surasta bendras individų racionalumo kriterijus, kurį įskiepijus individų veiksmai būtų labiau nuspėjami (tuomet juos nebūtų sunku toleruoti). Būtent dėl to visuotinis švietimas liberalizmo teorijoje tapo politine problema. Pastebėta, jog „proto“ įstatymai yra tampriai susiję su išorine valdžia: kuo daugiau individų bus išmokyti save valdyti, tuo mažiau reikės politinės valdžios įsikišimo.

Apibendrinant galima teigti, jog žmogaus teisių, moralinio individualizmo bei valstybės neutralumo idėjos yra tarpusavyje tampriai susijusios ir kartu sudaro (tik galbūt ne vien jos) bendrą pamatą, ant kurio stovi liberalioji teorija. Atmetus žmogaus teisių egzistavimą dar iki pilietinės būklės tampa nebeįmanoma nuosekliai kalbėti apie moralinį individualizmą. Valstybės neutralumo doktriną idėjiškai „maitina“ moralinis individualizmas: šališka valstybė savo individų nelaikytų autonomiškais. Locke'o ir Dworkino teorijų analizė ne tik padėjo tai atskleisti, tačiau ir daug aiškiau parodė, kokia praraja egzistuoja tarp klasikinio iš šiuolaikinio liberalizmo sąvokų. Žmogaus teisių, moralinio individualizmo ar valstybės neutralumo sąvokos liberalizmo pradininkams leido kalbėti apie pilietinę visuomenę kaip apie realiai pasiekiamą idealą, nes šios sąvokos savyje talpino net tik bendruomenę skaidantį, tačiau ir ją jungiantį transcendentinį elementą. Šiuolaikinis liberalizmas analogiškose sąvokose jungiantį elementą yra eliminavęs, todėl mūsų pilietinių ir demokratinių idealų įgyvendinimas yra kur kas labiau problemiškesnis nei mes esame linkę manyti.

Literatūros sąrašas

- Ackerman B. A., „What Is Neutral about Neutrality“. *Ethics*, Vol. 93, No. 2, 1983
- Aristotelis, *Politika*. Vilnius: Pradai, 1997
- Arendt H., *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001
- Carse L. A., „The Liberal Individual: A Metaphysical or Moral Embarrassment?“. *Noûs*, Vol. 28, No. 2, 1994
- Baier A. C., „How Can Individuals Share Responsibility?“. *Political Theory*, Vol. 21, No. 2, 1993
- Barker E., *The Politics of Aristotle*. London: Oxford University Press, 1946
- Dworkin R., *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004
- Dworkin R., *Principo reikalas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006
- Finnis J., *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press, 1992
- Gerth H. H., Wright Mills C. (ed), *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge, 1995
- Glenn G. G., „Inalienable Rights and Locke’s Argument for Limited Government: Political Implications of a Right to Suicide“. *The Journal of Politics*, Vol. 46, No. 1, 1984
- Grant R. W., „Locke’s Political Anthropology and Lockean Individualism“. *The Journal of Politics*, Vol. 50, No. 1, 1988
- Hinchman L. P., „The Idea of Individuality: Origins, Meaning, and Political Significance“. *The Journal of Politics*, Vol. 52, No. 3, 1990
- Jokubaitis A., *Liberalizmo tapatumo problemos*. Vilnius: Versus Aureus, 2003
- Jokubaitis A., *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005
- Kendall W., *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*. Champaign, IL: University of Illinois Press, 1959
- Kis J. (sud.), *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Vilnius: Pradai, 1998,
- Kymlicka W., „Liberal Individualism and Liberal Neutrality“. *Ethics*, 1989
- Lanton R., „Whose Right? Ronald Dworkin, Women, and Pornographers“, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 19, No. 4, 1990

- Locke J., *Esė apie žmogaus intelektą*. Vilnius: Pradai, 2000
- Locke J., *A Letter Concerning Toleration*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1983
- Lokas Dž., *Esė apie pilietinę valdžią*. Vilnius: Mintis, 1992
- Mason A. D., „Autonomy, Liberalism and State Neutrality“. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 40, No. 161, 1990
- Marneffe P. D., Liberalism, Liberty, and Neutrality“. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 19, No.3, 1990
- Minogue K., *Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963
- Paris D. C., „The „Theoretical Mystique“: Neutrality, Plurality, and the Defense of Liberalism“. *American Journal of Political Science*, Vol. 31, No. 4, 1987
- Raz J., „Professor Dworkin’s Theory of Rights“, *Political Studies*, Vol. 26 Issue 1, 1978
- Schmitt C., *The Concept of the Political*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1996
- Seligman A., *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004
- Siedentop L., *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2003
- Simons A. J., „Inalienable Rights and Locke’s Treatises“. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3, 1983
- Sinopoli R. C., „Liberalism and Contested Conceptions of the Good: The Limits of Neutrality“. *The Journal of Politics*, Vol. 55, No. 3, 1993
- Strauss L., „On Locke’s Doctrine of Natural Right“. *The Philosophical Review*, Vol. 61, No. 4
- Tocqueville A., *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Amžius, 1996
- Walzer M., „The Communitarian Critique of Liberalism“, *Political Theory*, Vol. 18, No. 1, 1990
- Wilhelm A. G., „Good Fences and Good Neighbors: John Locke’s Positive Doctrine of Toleration“. *Political Research Quarterly*, Vol. 52, No. 1, 1999

Summary

Liberal mind today dominates in almost all areas of intellectual life. Politics is not an exception. It is hard to find any reasonable alternative to liberal ideology. The basic aim of the work „Critique of the Conception of Liberal Politics“ is to identify and critically evaluate fundamental premises of the concept of liberal politics. Human rights, moral individualism and state neutrality in this work are those liberal ideas, which can help to reveal the essence of liberalism.

Political theories of John Locke and Ronald Dworkin are used to reveal and evaluate both fundamental premises of liberalism and deep structure of liberal mind properly. Critical aspects of liberal theory and practice are discovered with the help of M. Walzer's, J. Raz's, C. Schmitt's, L. Siedentop's, A. Seligman's, K. Minogue's original ideas.

Speaking of basic human rights it is necessary to mention that its main source is not a tradition or rules of religion, but rational nature of man. The idea of human rights springs from Protestant vision of god's ruled community of individuals. That spring we can faintly find in Locke's political philosophy, but not in that of Dworkin. Secular understanding of human rights radically changes. Now rights are supposed to be only means to attain individual needs. Moreover, human rights critics prefer to call it civil rights since liberalism trying to justify universal intellect and morality have expanded a domain of rights.

Moral individualism holds very important place in liberal theory. The idea of autonomous individual certainly is in the centre of contemporary political philosophy. The roots of this idea are also Christian but present its meaning is far away from theology. Lacking of metaphysical grounds for moral individualism liberals engaged in human nature research. Individual in liberal theory is defined as rational and egoistic creature, whose main concern is in pandering personal demands. Consequently community lost its inner values and inherited instrumental. Community now is measured in possibility to implement the needs of individuals.

Autonomous individual is treated as a main source of legitimation of morality and rights. Rational man in liberalism paradoxically should embody universal mind. This paradox implies the liberal ideal of uniform and unvaried individuals. This ideal contradicts the modern idea of originality and individuality.

Doctrine's of moral individualism research allows to make a conclusion that liberal ideology in its essence is radically critical. It was established as a mean to protect individual from violence of authority and destroy vicious social framework. Destroying is in its essence and it can not be fully turned to social creation.

The idea of state neutrality is deeply rooted in the structure of liberal mind. State neutrality is strongly related to moral individualism because moral individualism binds state with the equal treatment of all moral conceptions. Evolution of liberalism reveals expansion of neutrality field. Exists a possibility that state neutrality may turn into simple apathy for human values. The idea of state neutrality could come to existence if only the idea of enlightenment occurred. Universal enlightenment for liberalism is a real political problem. Liberals noticed a link between laws of reason and state authority, for individuals which can govern ourselves will need less external governance.

To conclude the Summary it is important to mention that all three doctrines of human rights, moral individualism and state neutrality are entangled with each other and thus makes a common groundwork for liberal theory. Rejecting human rights we are disabled to justify moral individualism. Biased state can not speak about autonomous citizens.